

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**ФАКУЛЬТЕТ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПІДРОЗДІЛІВ
ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кафедра теорії та історії держави і права

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ДЕРЖАВНЕ ПРАВО ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН»

Для слухачів факультету
заочного навчання працівників
поліції ННІ ПОЗН

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготували: **Боняк В.О.** – професор кафедри загальноправових дисциплін, доктор юридичних наук, доцент; **Завгородня Ю.С.** – старший викладач кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білозьоров Є.В. – професор кафедри теорії держави і права Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент

Легка О.В. – доцент кафедри міжнародного права, історії права та політико-правових учень Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара, кандидат юридичних наук, доцент

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри теорії та історії держави і права факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності “29” липня 2016 р., протокол № 23

**ТЕМА № 1. Державне право як галузь права, наука та навчальна
дисципліна
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

I. Предмет галузі конституційного права в зарубіжних країнах	5
II. Структура галузі конституційного права	8
III. Джерела державного права зарубіжних країн	10

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Автономов А.С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 560 с.
2. Алебастров И.А. Конституционное право зарубежных стран: конспект лекций. – 2-е изд., испр. И доп. – М.: Юрайт-Издат, 2008. – 188 с.
3. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права.- Москва, 1998
4. Бостан С.К., Тимченко С.М. Державне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
5. Георгіца А.З Конституційне право зарубіжних країн: Підручник . – Тернопіль:” Астон”, 2003.- 432 с.
6. Гринюк Р.Ф., Захарченко М.А. Конституційне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – Видання друге, перероб. і допов. – К.: Істина, 2009. – 376 с.
7. Закоморна К.О. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: конспект лекцій, навчальні схеми, словник термінів та основних понять: Навчально-методичний посібник. – Харків: Видавець ФО – П Впрямчук Н.М., 2008. 192 с.
8. Коваль В.С., Медведєв Ю.Л. Державне право зарубіжних країн: Навчально-методичний до семінарських та індивідуальних занять з курсантами й студентами другого курсу / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – 250 с.
9. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов под общей редакцией М.В.Баглая.- Москва, 2000.
10. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. / За ред. В.М.Бесчастного. – К.: Знання, 2007. – 467 с.
11. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник; За заг. ред. В.О.Ріяки. – 2-ге вид., допов. І перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544с.
12. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник;за заг.ред. В.О.Ріяки. – К.:Юрінком Інтер, 2005.
13. Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Конституційне (державне) право зарубіжних країн (у схемах): Навчальний посібник. – К.: Атака, 2008. – 216 с.
14. Малишко М.І. Конституції зарубіжних країн та України. - Навчально – методичний довідник.- Київ, 2000.

15. Міхневич Л.В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина): Навч. –метод. посіб. для самост. вивч. дисц.. –К.: КНЕУ, 2005. – 164 с.

16. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Учебник. – Москва, 2000.

17. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. –Підручник.- Київ, АртЕк, 2009.

18. Шестакова К.Д. Конституционное право зарубежных стран: Учеб. пособие. – М.: Издательство РИОР, 2005. –156 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

з'ясувати поняття державного (конституційного) права як галузі права, науки та навчальної дисципліни; визначити предмет науки і метод конституційного права зарубіжних країн; розглянути ті частини і елементи, із яких складається галузь; виділити об'єкти і суб'єкти конституційно-правових відносин

ВСТУП

Конституційне право в кожній країні являється провідною, основоположною галуззю національної системи права. Як і всяка інша галузь права, воно являє собою сукупність юридичних норм; на відміну ж від інших галузей права конституційне право в більшій мірі підлягає впливу політичних відносин.

Конституційне право закріплює основні принципи народного суверенітету, прав і свобод людини і громадянина, рівності всіх перед законом, верховенства права.

Конституційне право закріплює також організацію, форми і механізми здійснення влади. При цьому головною ідеєю, яка покладена в основу організації влади, являється принцип розподілу влад.

Серед форм здійснення влади виділяються народне представництво і пряма демократія. Фактична їх реалізація, ступінь адекватності результатів волевиявленню громадян залежать від політичного режиму, існуючого в державі на конкретному етапі його розвитку.

Конституційне право закріплює і державно - територіальну організацію влади, максимально відповідну конкретним історичним умовам розвитку даної країни.

Виходячи із цих попередніх міркувань, можна дати наступне визначення конституційного права, пам'ятаючи при цьому, що мова іде не про щось загальне для всіх зарубіжних держав, а про національне державне право.

Конституційне право - це основоположна галузь права країни, яка являє собою сукупність юридичних норм, що закріплюють основи конституційного ладу, основні права, свободи і обов'язки людини і громадянина, форму правління і форму державного устрою, організацію, спосіб і процедуру формування, компетенцію і порядок діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, виборче право і виборчу систему.

Дане визначення не є всебічним і має своєю ціллю дати перелік лише основних предметів правового регулювання, не зупиняючись на таких важливих питаннях, як організація місцевого самоуправління, судова система і таке інше. Таке визначення необхідне для правильного розуміння всього матеріалу курсу.

Конституційне право, будучи ведучою галуззю системи права, визначає основи інших її галузей - адміністративного, кримінального, цивільного, фінансового. Це можна пояснити тим, що дана галузь права містить в собі норми, які встановлюють основні принципи окремих галузей даної національної системи права. Так, норми конституційного права, що закріплюють право власності, являються основоположними для цивільного права; норми, які регулюють право громадян на судовий захист, визначають характер кримінального і цивільного процесуального права.

Актуальність даної теми у тому, що знання конституційного права зарубіжних країн дадуть можливість не тільки зрозуміти та пояснити багато явищ, пов'язаних з державотворенням в нашій державі і, але прикласти всі зусилля для спрямування руху України в демократичне русло.

I. ПРЕДМЕТ ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Конституційне право - сукупність правових норм, що визначають організацію державної влади, основні форми її здійснення, відносини між державою і громадянином, основні права і свободи особи.

Цю галузь права також називають державним правом в державах, де конституції з'явилися порівняно пізно. Найменування «державне право» переважало в соціалістичних країнах, що більше відповідало формальній ролі соціалістичних конституцій і одержавленню суспільного життя. В сучасних умовах ствердився термін «конституційне право», і в цьому можна побачити своєрідний знак відмови від тоталітарної державності на користь конституціоналізму та демократії. Разом з тим, слід зазначити, що та чи інша назва – державне чи конституційне право - в визначеній мірі відображають відмінності в підході до співвідношення двох головних складових конституційного права, це з одного боку - людина, її права і свободи, з іншого – держава і здійснення публічної влади.

Нерідко в літературі підкреслюється те, що ці два терміни практично майже ідентичні і що заміна терміну “державне право” на термін “конституційне право” по суті нічого не змінює. В теперішній час у всіх країнах романо - германської правої сім'ї фактично, не дивлячись на відмінності в термінах, об'єм конституційного-правового регулювання, цінності, що лежать в основі побудови і застосування конституційно - правових норм, приблизно ідентичні. Відповідно можна з впевненістю говорити про те, що стосовно

розвинутих західних держав термін “державне право” і “конституційне право” мають приблизно однакове значення і відмінності в назві суттєвої ролі не мають.

Вищезазначене не виключає використання поряд з терміном “конституційне право зарубіжних країн” і терміну “державне право”, особливо коли мова йде про вивчення конкретної галузі права тих країн світу, де офіційною назвою продовжує бути “державне право” (ФРН, Скандинавські країни). В цьому випадку використання даного терміну представляється більш необхідним для більш адекватного відображення тих реалій, які існують в даній конкретній країні.

Такі деякі термінологічні уточнення в юридичній науці.

Конституційне право в системі права займає провідне місце. Всі галузі права опираються на ті, чи інші конституційні принципи чи норми конституційного законодавства і не можуть суперечити їм.

В тоталітарному суспільстві конституційному праву характерне формальне, малорухоме існування, роль його мінімальна, так як вся реальна влада знаходиться в одних руках і здійснюється диктаторськими засобами.

В демократичній державі це право безперервно розвивається, в теперішній час це особливо характерно для постсоціалістичних країн Східної Європи; країн - членів СНД, де складається новий тип конституційного права, що відповідає переходу суспільства до демократії і утверджується правова держава з признанням вищою цінністю прав і свобод людини і громадянина.

Демократична держава не може бути класовою, бо демократія і класові градації несумісні. Природа демократичного конституційного права в соціальному плюралізмі або інакше кажучи, в можливості для всіх класів і прошарків в рівній мірі приймати участь в формуванні органів держави і впливати на її політику.

Таким чином, конституційне право - юридична основа демократії, закріплення демократії.

В сферу конституційного права попадають не всі, а лише визначна частина суспільних відносин. Однак по своєму значенню, по об'єму відносин ці відносини досить важливі. Не підміняючи громадянське суспільство, держава постійно поширює своє втручання в суспільне життя. Л. Ентін, доктор юридичних наук, визначає, що необхідно вважати предметом конституційного права як галузі національного права. Він виділяє три групи підходів:

1) предметом конституційно - правового регулювання є здійснення публічної влади. Влада - головний предмет конституційно - правового регулювання.

2) предмет конституційного права це відповіді на питання, що повинні регулювати, гарантувати і захищати норми цього права.

3) підхід - визначення предмету конституційного права шляхом співвідношення і узгодження двох попередніх точок зору. Ціль цього підходу - показати, що конституційне право має своїм призначенням затвердити взаємодію двох головних складових - це публічної влади і свободи людини.

Вдало сформулював цю думку французький конституціоналіст Анрі Оріу. Він утверджував, що вище призначення конституційного права - забезпечити співіснування влади і свободи. В даному випадку носієм владних повноважень виступає держава в особі своїх інститутів, а носієм свободи виступає людина, права і свободи якої являються вищою цінністю в суспільстві, державі і праві.

Отже, конституційне право має свій особливий предмет - і це переважно суспільно - політичні відносини.

Предмет конституційного права охоплює дві основні сфери суспільних відносин:

- охорону прав і свобод людини (відносини між людиною і державою)
- устрій держави і державної влади (владно відносини).

Відносини між людиною і державою регулюються не тільки конституційним правом, але і іншими галузями права (адміністративним, трудовим). Але конституційне право містить норми основоположного характеру із яких складається правовий статус людини, його основні права та обов'язки. Разом з тим, при знаючи свободу людини як вищу цінність конституційне право визначає не тільки права, а й обов'язки людини - по відношенню до інших людей і до держави; бо свобода не може бути абсолютною, вона вимагає обмежень, щоб попередити зловживання нею.

Демократична держава не може встановлювати соціалістичний чи капіталістичний суспільний устрій, інакше кажучи не може нав'язувати суспільству передбачену ідеологічну схему, в будь якому випадку це буде нав'язування бажання однієї частини населення - другій. Із тексту Конституції державі впливають вказівки економічного і соціального характеру, але вони не претендують на те, щоб визначати принципи громадянського суспільства, не втискують життєдіяльність людей в установлені рамки, не обмежують вільний вибір і ініціативу людей.

Але державна політика може мати ту чи іншу направленість в залежності від того, які політичні сили будуть при владі в результаті вільних виборів.

І все ж при всіх цих умовах держава навіть конституційним шляхом не може і не повинна ліквідувати права і свободи громадян, в тому числі і ті, які зв'язані з поняттям "соціальна держава" (сприяти здобуттю освіти, охороні здоров'я, створювати умови для благополуччя людей).

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Отже, визначаючи устрій державної влади, конституційне право не тільки створює органи державної влади, але і регулює широке коло відносин між ними. Органи державної влади, не дивлячись на різноманітність їх завдань і розподіл повноважень, повинні складати єдину цілісну систему. Конституційне право - основа розвитку владно - правових процесів, воно сприяє злагодженій і цілеспрямованій взаємодії всіх державних органів. Але воно може також породити розлад в їх діях, конституційні кризи і хаос в державному житті. Ця системоутворююча функція конституційного права вимагає від нього чіткого визначення і закріплення об'єму повноважень, завдань і статусу органів

законодавчої, виконавчої і судової влад, а також органів місцевого самоуправління, порядок їх утворення, компетенцію.

II. СТРУКТУРА ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА.

В основі галузі лежать принципи – основоположні ідеї, якими пронизані конституційно-правові інститути, відповідно до яких повинні здійснюватись конституційно-правове регулювання і практика реалізації положень конституційного права.

Критерієм для створення галузі конституційного права є його інститути. Інститут група (сукупність) норм, що регулюють однорідні суспільні відносини.

Конституційно правова норма - це правило поведінки учасників державно - політичних відносин, встановлене, забезпечене і санкціоноване державою.

Ентін Л. зазначає, що національне конституційне право кожної держави має деякі загальні характеристики, які характерні йому як визначеній галузі права. Правові норми, що утворюють цю галузь, мають єдиний об'єкт і предмет правового впливу і регулюють чітко визначену область суспільних відносин. Звичайно, що загальні правила і вимоги, які пред'являються до норм права взагалі, притаманні і нормам конституційного права.

Однак конституційно-правові норми мають деяку специфіку. Це знаходить своє відображення в тому, що в конституційному праві важливе місце займають норми - принципи, конкретний зміст яких необов'язково і не завжди детально розкривається в нормативному акті.

Серед таких принципів фігурує схильність визначеним ціннісним орієнтаціям, - це признання людини, її прав і свобод вищою цінністю, яка покликана визначити побудову і функціонування державного механізму. В основному законі проголошуються принципи верховенства права, створення правової держави, соціальний характер держави, побудова і функціонування механізму влади на основі принципу розподілу влад. Нерідко в новітніх конституціях зустрічаються положення, які утверджують ідеали миру, а інколи і більш конкретні постанови антимилітаристського характеру.

Одна із особливостей технічного порядку норм конституційного права полягає в тому, що вони не обов'язково мають класично тричленну внутрішню структуру, а саме гіпотезу, диспозицію і санкцію. Переважна кількість конституційно-правових норм не мають вказівки на санкцію. В крайньому випадку в них встановлюється правило, згідно з яким те чи інше порушення може переслідуватись по закону. Санкції за порушення конституційно-правових норм зазвичай містяться в нормах інших галузей права, таких як адміністративне, кримінальне і т.д. Непоодинокі випадки, коли конституційно-правова норма складається лише із диспозиції. Наприклад: “Парламент складається з двох палат”, “Уряд несе відповідальність перед парламентом”. Нерідко, однак, гіпотеза може складати досить суттєву частину конституційно-правової норми. Наприклад, однак, гіпотеза може складати досить суттєву

частину конституційно - правової норми. Наприклад, “законопроект вважається схваленим, якщо він прийнятий в ідентичній редакції кожної із палат парламенту”.

Як і будь-яка інша галузь права, конституційне право являє собою чітко урегульовану систему, будова якої відображає основне призначення конституційного права, сферу її застосування, принципи, які лежать в основі конституційно-правового регулювання, внутрішній взаємозв'язок та ієрархію норм, що створюють дану систему права.

Норми конституційного права зазвичай групуються в правові інститути, в залежності від того, які саме конкретні конституційно – правові відносини ці норми регулюють.

Наприклад, конституційно - правовий інститут парламентаризму складають: права і обов'язки депутата; компетенція парламенту, законодавча процедура; прикладом конституційно - правового інституту виступають інститут президента; інститут виконавчої влади і т. д.

Первинний і найбільш загальний поділ правових норм на інститути встановлює конституція. Її розділи - це першооснова для створення системи конституційного права. В ході історичного розвитку створюються все нові правові інститути, однак вони обов'язково в якості першооснови мають ту чи іншу конституційну норму. В середині ж основних інститутів створюються підсистеми.

Наприклад, в Конституції Російської Федерації 1993 р. нема розділу про виборчу систему, що характерно багатьом зарубіжним конституціям, але це безперечно, один із основних інститутів конституційного права. Таким чином, система Конституції і система конституційного права повністю не співпадають. Система конституційного права при деяких визначених умовах може скластись і розвиватись навіть без писаної Конституції, як наприклад, в Великобританії.

Конституційне право як галузь у більшості зарубіжних країн включає наступні основні правові інститути з їх основними внутрішніми підрозділами (підсистемами):

- основи конституційного ладу;
- основні права і свободи людини і громадянина;
- державний устрій;
- виборче право, яке складається із норм, що регулюють порядок обирання вищих представницьких органів державної влади, а також органів місцевого самоврядування;
- Президентська влада;
- законодавча влада;
- виконавча влада;
- судова влада і прокуратура;
- місцеве самоврядування.

Система конституційного права розділяє норми по інститутах, але не встановлює непроникаючі перегородки між інститутами, навпроти, створює принципи їх взаємодії між собою, і цим забезпечує єдність конституційно -

правового регулювання. Система права стоїть на одному фундаменті, цим фундаментом виступають принципи конституційного права: суверенітет народу; природне право; пріоритет охорони прав і свобод; розподіл влад; незалежне правосуддя; правова держава.

Зміни, що проходять в суспільному житті і знаходять своє відображення в конституційному праві, можуть приводити до появи і утвердження нових інститутів конституційного права. Так, в післявоєнний період широкого поширення набуває інститут конституційного контролю, в останні роки – інститут омбудсмана – уповноваженого з прав людини.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, наукова систематизація галузі конституційного права дозволяє більш точно розібратись в ієрархії окремих елементів цієї галузі права, сприяє більш правильному і ефективному застосуванню норм конституційного права

ІІІ. ДЖЕРЕЛА ДЕРЖАВНОГО ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.

В правовій доктрині під джерелами права розуміють зовнішні форми виразу і закріплення правових норм.

Джерела конституційного права – це засоби виразу правил поведінки учасників конституційно-правових відносин і надання їх обов'язкової сили.

У країнах континентальної системи права - джерела конституційного права – правові акти, які містять принципи і норми, що в сукупності складають конституційне право.

Джерела конституційного права різноманітні і відмінні у різних країнах. Ці відмінності пов'язані з різними підходами до розуміння права в цілому, з існуванням різних моделей правових систем.

Джерела конституційного права утворюють ієрархічну спів підлеглу систему, важливою складовою якої являється конституція – основний закон держави, що має вищу юридичну силу. Вона встановлює найбільш важливі норми і принципи, із яких потім виростає детальне правове регулювання в різноманітних формах.

Традиційно виділяють три групи юридичних джерел:

- нормативно-правові акти;
- судові прецеденти;
- конституційні угоди, звичаї.

Ця схема підходить і під конституційне право зарубіжних країн.

В більшості держав конституція являє собою головний законодавчий акт держави. Вона розробляється і приймається шляхом спеціальної ускладненої процедури. Одна із головних юридичних ознак конституції – її верховенство. В випадку колізії норми конституції і норми будь-якого іншого законодавчого акту перевагу завжди має норма конституції.

Конституція - основний закон держави. Обумовлено це не тільки верховенством даного нормативно - правового акту в загальній системі

правових джерел, це зв'язано також і з тим, що саме в конституції фіксуються основні права і свободи, принципи суспільного і державного устрою. Структура конституції, як правило, обумовлює і загальну структуру конституційного права як галузі національного права. В конституції знаходять своє відображення і закріплені ті цінності і ціннісні орієнтири, які визначають суспільний і державний розвиток. Таким чином, в конституції фіксуються ті начала і принципи яким повинні слідувати в своїй повсякденній практичній діяльності всі суб'єкти конституційного права, починаючи від індивіда і закінчуючи державою. Конституційні принципи лежать в основі побудови всієї національної системи права і багато в чому визначають характер її галузей

В ряді новітніх конституцій спостерігається ще одна цікава тенденція, яка досить важлива для характеристики конституції як джерела права – це встановлення внутрішньої ієрархії норм самої конституції. В рамках законодавчого тексту виокремлюються постанови (положення), що користуються особливим конституційним захистом; не підлягають перегляду чи для перегляду яких встановлюється більш ускладнена процедура, ніж для інших статей чи розділів конституції.

Зазвичай таким підвищеним захистом користуються конституційні положення, в яких знаходять своє закріплення основні принципи побудови суспільства, держави і державної влади, а також постанови, котрі формулюють основні права і свободи людини. В деяких конституціях таким підвищеним захистом користуються окремі глави чи розділи, в інших – лише окремі статті. Наприклад, французька Конституція встановлює, що республіканська форма правління не підлягає перегляду. В конституціях більшості держав говориться про те, що будь-які територіальні зміни можуть мати місце тільки на основі волевиявлення громадян чи зі згоди населення даної території і т. п..

Порядок зміни і перегляду конституції встановлюється самою конституцією. Як правило, в писаній конституції регулюється і питання про співвідношення національного і міжнародного права. Практика держав в цій області відрізняється.

В ряді держав прокламується, що загальновизнані принципи і норми міжнародного права утворюють складову частину національного права. При цьому, звичайно, важливо мати на увазі те. Що міжнародний договір в разі його інкорпорації в національну правову систему все рівно займає в цій системі особливе місце, він не підлягає перегляду в односторонньому порядку і наступні нормативні акти не можуть відмінити чи призупинити дію міжнародного договору тільки в силу того, що вони хронологічно являються актами більш пізнього періоду. Вихідна презумпція заключається в тому, що все наступне законодавство не повинно знаходитись в протиріччі з підписаним і тим, який набув чинності міжнародним договором.

Джерела конституційного права різноманітні по формі та значенню в правовому регулюванні здійснення державної влади і все ж основним джерелом конституційного права являються конституції (виключення складають деякі мусульманські держави), але вони часто вони формулюються

лише у вигляді загальних положень і часто обходять ряд найважливіших питань державного життя, тим самим залишаючи їх вирішення на розсуд уряду і адміністрації. Саме такий характер носить Конституція США 1787 року. В той же час конституції багатьох країн перевантажені безліччю дрібниць і другорядних деталей. Достатньо зробити посилання на статтю 25-біс Конституції Швейцарії, яка забороняє «выпускать кровь у мясного скота, не оглушив его предварительно».

В суб'єктах федеративних держав (штатах, землях, провінціях) часто є свої конституції. Документи конституційного значення приймаються інколи і в політичних автономіях.

Конституційні норми не охоплюють всієї багатоманітності відносин, що складаються в процесі здійснення державної влади, і доповнюються цілим рядом інших нормативних актів.

Другу групу законодавчих актів складають конституційні закони. Слід зазначити, що цей термін вживається по різному в зарубіжних країнах.

В деяких країнах конституційними законами іменують ті акти, за допомогою яких вносяться зміни в конституцію, поправки й доповнення.

В інших країнах, наприклад, Російській Федерації, «конституційне законодавство» не являється частиною конституції і не може змінювати її. Ці закони хоча і не являються складовими частинами конституції, регулюють найважливіші державно-правові питання: це закони про виборче право і виборчу систему, про повноваження уряду і парламентів, про правовий статус особи, про порядок введення надзвичайного стану. В якості прикладу конституційних законів можна привести Акт про свободу друку 1949 року в Швеції, акти про громадянські права 1957, 1960, 1964 і 1969 рр., а також закони про виборчі права 1965 і 1970 рр. в США, Закон про політичні партії Іспанії 1978 р. і ряд інших.

Ще конституційними законами офіційно називають складові частини конституцій деяких країн, які не являють собою єдиний нормативний акт вищої сили, а становлять певну сукупність таких актів. Наприклад, Конституція Фінляндії складається з 4 актів відповідного характеру, що введені в різні роки: Форма правління 1919 року, Акт про парламент 1928 і два Акти щодо організації виконавчої та судової влади, прийняті у 1922 році.

У Канаді поняття Конституції асоціюється з сукупністю актів, частина з яких прямо названа конституційними законами. Ці акти прийняті в 1867 – 1982 рр., причому більшість із них введена парламентом колишньої метрополії або октройована британським монархом.

Конституційний закон, що вносить зміни в конституцію, приймається в відповідності з процедурою, яка передбачена для прийняття поправок до конституції. Зазвичай це особливо ускладнена процедура, оскільки більшість писаних конституцій являються жорсткими.

Наступною групою джерел конституційного права зарубіжних країн являються органічні закони. В.Є. Чиркін дає наступне визначення, що органічні

закони це закони, що приймаються шляхом ускладненої процедури і зазвичай регулюють який - не будь інститут конституційного права в цілому.

А.О. Мішин визначає , що органічні закони, на відміну від конституційних, приймаються на основі бланкетних норм, що містяться в конституціях.

Особливо багата такими бланкетними нормами Конституція Франції 1958 року. Наприклад, Конституція встановлює, що органічний закон визначає термін повноважень кожної з палат, число її членів, умови їх обрання , режим невиборності та недопущення сумісності (ст. 25), що парламент приймає фінансові законопроекти з додержанням умов , передбачених органічним законом” (ст. 47) і т. д. Таких бланкетних норм у Французькій Конституції нараховується близько двадцяти.

В ієрархії законодавчих текстів органічний закон іде безпосередньо за конституцією і стоїть вище звичайного закону. Це означає, що у разі колізії між нормою звичайного і органічного закону перевагу має норма органічного закону.

По суті, органічні закони встановлюють головні конституційно - правові інститути в цілому або їх основи.

Наступну групу джерел конституційного права зарубіжних країн складають звичайні закони, що регулюють окремі питання. Ці закони складають основну масу законодавчих актів, приймаються на основі процедури, передбаченої в основному законі держави. Ці закони охоплюють надзвичайно широке коло питань (закон про вибори президента, закони, що визначають порядок реалізації конституційних прав людини і громадянина і т.д.).

Сфера прийняття закону не має обмежень, інакше говорячи, орган законодавчої влади, що приймає закони володіє необмеженою компетенцією і може приймати закони по будь-якому питанню, якщо вважатиме це за необхідне. Наприклад, у Великобританії, як утверджують англійці, парламент може все, він не може перетворити лише чоловіка в жінку, хоча це вже відноситься до сфери компетенції медицини.

В якості прикладу звичайних законів можна привести закони США про регулювання лобізму (1946), про наступництво посади Президента (1948), про федеральні виборчі компанії (1972) . Державно-правовими по своєму характеру являються закон про оборону Індії, про превентивне тюремне ув'язнення в цій же державі і інші.

Надзвичайні закони (згідно самої конституції, ці закони можуть відступати від її положень, але приймаються лише в особливих умовах і на короткий термін, зазвичай на 30-60 днів, хоча і з правом парламенту продовжити цей термін).

За джерелами походження ще розрізняють закони парламентські та референдарні (прийняті на референдумі).

Важливим напрямком активізації законотворчої діяльності в останні десятиріччя стає створення регіонального законодавства. Цьому сприяє два основних фактори:

- розширення сфери відання суб'єктів федерації в державах з федеративним устроєм;

- розвиток начал децентралізації в організації місцевого самоуправління.

Законодавство суб'єктів федерації не слід розглядати як систему нормативних актів, підлеглих загальнонаціональному законодавству. В тих випадках коли мова іде про виняткове відання федерації, закон суб'єктів вмішуватись в цю сферу не може. В тих випадках коли мова іде про спільну компетенцію, про спільне відання, можливе конкуруюче законодавство суб'єкта і федерації. В цьому випадку переважаюча роль належить федеральному законодавству, а в випадку колізії повинна діяти норма, джерело якої являється федеральний закон. В той же час в деяких країнах встановлена виняткова сфера відання суб'єкта федерації. Стосовно до даної сфери суспільних відносин роль самостійного джерела права виконує саме регіональний закон, закон суб'єкта федерації.

Роль джерела права відіграють договори про розмежування предметів відання і повноважень між федерацією і її суб'єктами (наприклад, в Російській Федерації).

До джерел конституційного права відносять також регламенти палат парламенту. З їх допомогою регулюються організація і діяльність палат парламенту.

Важливою складовою частиною нормативних правових джерел конституційного права являються акти виконавчої влади і глав держав. До них відносяться акти, що видаються главою держави або від його імені (укази монархів, декрети президентів), а рівно акти, що приймаються урядом. Інколи до їх числа включають також деякі категорії відомчих актів (міністерські постанови, інструкції та ін.), а також акти муніципальних органів. Так, у Франції роль важливих джерел конституційного права відіграють президентські ордонанси, прирівняні по своїй юридичній силі до парламентських актів. Для прикладу, 13 жовтня 1958 року у Франції спеціальним ордонансом була введена мажоритарна одномандатна система з двома турами голосування при виборах Національних Зборів; ордонанси 24 жовтня, 17 листопада і 13 грудня 1958 р. визначили порядок діяльності палат і правовий статус депутата парламенту.

Наступну групу джерел складають акти органів конституційного контролю (конституційних судів, конституційних рад), які дають офіційне тлумачення конституції, визнають ті чи інші закони відповідними чи не відповідними конституції.

Конституційні звичаї, а також чисельні правила, принципи і прийоми вирішення різних державно - правових питань, що не закріплені в нормативних актах і не забезпечуються судовим захистом, але вони регулюють правове положення багатьох державних органів і фактично визначають їх роль і значення в механізмі держави. Так, у багатьох конституціях і інших юридичних джерелах не міститься положень про те, що уряд утворюється лідером партії чи партійної коаліції, що перемогла на парламентських виборах. Однак цей звичай майже завжди дотримується в парламентарних країнах в умовах

демократичного політичного режиму. Звичаями регулюється порядок здійснення прерогатив конституційного монарха і повноважень президента, формування уряду, роль прем'єр – міністра, багато питань законодавчої процедури. Практична роль звичаїв настільки велика, що ігнорувати їх при вивченні конституційного права неможливо. Так, у Великобританії ведучі державні інститути формуються і існують на основі не писаних текстів, а складених інколи протягом століть звичаїв. Такий, наприклад, установлений звичаєм порядок формування уряду, роль і повноваження кабінету, прерогативи прем'єр - міністра. Разом з тим в країнах континентальної Європи звичай в конституційно-правовій сфері застосовується порівняно рідко.

Наряду з звичаєм в традиційному розумінні цього слова в ряді країн, особливо країнах “третього світу”, при регулюванні конституційно-правових відносин в якості джерела права можуть використовуватись звичаї і традиції, притаманні корпоративному праву. В мусульманських країнах надзвичайно важлива роль адату і шаріату. В країнах тропічної Африки, а також басейну Тихого океану широко поширено використання так званого традиційного права (неписаних звичаїв і традицій, що представляють не стільки інтерес з правової точки зору, скільки з точки зору вивчення етнічних особливостей формування національних держав. Відповідно в даній групі держав нерідко поряд з судами загальної юрисдикції функціонують релігійні судові установи так звані суди шаріату або традиційні трибунали, що вирішують спори на основі родоплемінних звичаїв і традицій.

Значне місце в конституційному праві зарубіжних країн займають судові прецеденти (раніше винесені рішення судів, що публікуються і приймаються за обов'язковий зразок при вирішенні аналогічних питань в подальшому. Судові прецеденти відіграють важливу роль в регулюванні правового статусу особи і порядку здійснення і захисту демократичних прав і свобод. Найбільш широке поширення судові прецеденти набули в Великобританії і ряді інших англосаксонських країн, де до цього часу багато важливих державно-правових питань вирішується на основі судових прецедентів, що склались 200, 300 і більше років тому.

На думку Мішина А.О., в зарубіжній юридичній літературі маються утвердження, що джерелами конституційного права являються точки зору і висловлювання видатних вчених-державознавців. Ця концепція одержала широке поширення в Великобританії, де в якості доктринальних джерел права інколи розглядаються праці Блекстона, Беджгота, Мея, Лоу і деяких інших канонізованих авторів. Ці міркування авторів можуть прийматись в якості аргументів в суперечках по державно - правових питаннях.

Джерелом конституційного права зарубіжних країн можуть виступати міжнародно-правові акти, наприклад, Договір ФРН і НДР про процедуру об'єднання Німеччини і проведення виборів в парламент 1990 р., Маастрихтський договір 1992 року про Європейський союз, що передбачає наряду з національним громадянством і єдине європейське громадянське в державах - членах. В деяких конституціях маються посилання на важливі

міжнародні акти, наприклад, на Загальну Декларацію прав людини 1948 р., прийняту ООН, Міжнародні пакти про економічні, соціальні і культурні права і про громадянські і політичні права, прийняті в 1966 р. і набувших чинності після необхідної кількості ратифікацій в 1976 р.

На локальному рівні – в суб'єктах федерацій, автономних утвореннях – діють свої джерела конституційного права (наприклад, конституції штатів в США, Конституція Занзібару в Танзанії). В містах нерідко мають свої міські статути, хартії міст, що регулюють місцеве самоуправління.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, можна надати таке визначення – джерела конституційного права це засоби виразу правил поведінки учасників конституційно-правових відносин і надання їм обов'язкової сили.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Підводячи підсумок, слід зазначити, що наука про конституційне право зарубіжних країн вивчає дію конституційного права, способи реалізації його норм, закономірності його розвитку і безпосередньо виникаючі в даному процесі конституційно-правові відносини. Значення науки конституційного права полягає у тому, що вона відбирає і удосконалює найбільш ефективні моделі конституційного регулювання, які виявились найбільш відповідними загальноприйнятим людським цінностям.

Основні напрямки сучасної науки представлені рядом шкіл:

- ліберальна, в працях представників даної школи містяться норми, що відображають гуманістичні цінності суспільства, вчені даної школи вважають конституцію не знаряддям тієї чи іншої диктатури, а вираженням контакту між різними верствами суспільства, а саме правлячими і підпорядкованими. Конституція, з точки зору представників даної школи, втілює свободу, демократію, соціальну справедливість і права людини.

- Юридична, її прибічники глибоко вивчали державу, особу.

- Політологічна, прибічники якої досліджують не стільки норми конституційного права, скільки роль різних інститутів державності і політичних інститутів.

- Теологічна школа, її представники в основному являються мусульманські юристи, які признають Аллаха і вважають, що рівність між верствами суспільства повинна здійснюватись в відповідності з принципами шаріату (нерівноправність чоловіка і жінки).

Конституційне право зарубіжних країн, як одна із галузей права, являє собою узгоджену систему юридичних норм, які містяться в конституціях, законах і підзаконних актах, а також указах президента.

Необхідно зазначити, що правові акти даної галузі права регулюють найголовніші суспільні відносини життя суспільства і конкретної особи, а тому знаходять своє поширення у всіх найважливіших сферах суспільного життя:

економіці, політиці, ідеології, в той час як норми конституційного права регулюють правовий статус особи, форму держави, способи реалізації законодавчої, виконавчої, судової влади, а також основи місцевого самоуправління.

Норми конституційного права в результаті виникаючих юридичних фактів породжують конституційно - правові відносини, учасники яких називаються суб'єктами конституційно - правових відносин.

Говорячи про конституційне право зарубіжних країн як навчальну дисципліну, слід зазначити, що вона складається із двох частин: Загальної та Особливої. Загальна частина вивчає основні інститути конституційного права в узагальненому вигляді і в порівнянні. В Особливій частині вивчаються самі основи конституційного права ряду країн, в основному найбільших держав світу. При вивченні даної дисципліни вчені використовують найбільш поширений метод порівняльного правознавства в зв'язку з різноманіттям країн і різними конституційними моделями.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення положень цієї теми особливу увагу слід звернути на такі аспекти:

Історичні засади державного (конституційного) права зарубіжних країн. Основні риси сучасного державного (конституційного) права: дефініція, предмет регулювання, суб'єкти. Система державного права: принципи, норми, інститути.

Поняття джерел державного права. Класифікація джерел державного права зарубіжних країн: формалізовані і неформалізовані джерела, їх юридичні властивості та особливості використання в зарубіжних країнах.

Наука державного (конституційного) права зарубіжних країн, її розвиток та сучасний стан. Взаємозв'язок науки державного права зарубіжних країн з іншими науками. Методи дослідження конституційно-правових явищ. Сучасні наукові досягнення у сфері конституційного (державного) права зарубіжних країн.

Місце «Державного права зарубіжних країн» у системі юридичних дисциплін. Співвідношення понять «Державне право» та «Конституційне право». Предмет, система та метод навчальної дисципліни «Державне право зарубіжних країн».

ТЕМА № 2. Конституції зарубіжних країн. Конституційно-правові основи суспільного ладу в зарубіжних країнах (2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

I. Поняття конституції, конституційний режим	20
II. Зміст, форма і структура конституції	25
III. Прийняття та зміни конституції в зарубіжних країнах.	29
IV. Конституційні засади суспільного ладу зарубіжних країн	38

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Автономов А.С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 560 с.
2. Алебастров И.А. Конституционное право зарубежных стран: конспект лекций. – 2-е изд., испр. И доп. – М.: Юрайт-Издат, 2008. – 188 с.
3. Баглай М.В., Гуманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права.- Москва, 1998
4. Бостан С.К., Тимченко С.М. Державне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
5. Георгіца А.З Конституційне право зарубіжних країн: Підручник . – Тернопіль:” Астон”, 2003.- 432 с.
6. Гринюк Р.Ф., Захарченко М.А. Конституційне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – Видання друге, перероб. і допов. – К.: Істина, 2009. – 376 с.
7. Закоморна К.О. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: конспект лекцій, навчальні схеми, словник термінів та основних понять: Навчально-методичний посібник. – Харків: Видавець ФО – П Впрямчук Н.М., 2008. 192 с.
8. Коваль В.С., Медведєв Ю.Л. Державне право зарубіжних країн: Навчально-методичний до семінарських та індивідуальних занять з курсантами й студентами другого курсу / Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – 250 с.
9. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов под общей редакцией М.В.Баглая.- Москва, 2000.
10. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов Под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М.В. Баглая, д.ю.н., профессора Ю.И. Лейбо и д.ю.н., проф. Л.М. Энтина. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2005. – 1056 с.
11. Конституционное право. Энциклопедический словарь / Отв. редактор и рук. авт. коллектива С.А. Авакьян. – М.: Норма. – Инфра, 2000.
12. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. / За ред. В.М.Бесчастного. – К.: Знання, 2007. – 467 с.
13. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник; За заг. ред. В.О.Ріяки. – 2-ге вид., допов. І перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544с.

14. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник; за заг. ред. В.О.Ріяки. – К.:Юрінком Інтер, 2005.
15. Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Конституційне (державне) право зарубіжних країн (у схемах): Навчальний посібник. – К.: Атака, 2008. – 216 с.
16. Маклаков В.В. Конституционный контроль в зарубежных странах: учеб. Пособие. – М.: Норма, 2007. – 656 с.
17. Малишко М.І. Конституції зарубіжних країн та України. - Навчально – методичний довідник. - Київ, 2000.
18. Малишко М.І. Конституції зарубіжних країн та України (основи конституціоналізму): навчально-методичний довідник – 2-ге вид., доп. - К.:МАУП, 2000.
19. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М.: «Белые альвы», 2000.
20. Міхневич Л.В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина): Навч. –метод. посіб. для самост. вивч. дисц.. –К.: КНЕУ, 2005. – 164 с.
21. Плотницький В.И. Конституционное право зарубежных стран (в схемах): Учеб. Пособие. – М.: Новое знание, 2003. – 252 с.
22. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Учебник. – Москва, 2000.
23. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. –Підручник.- Київ, АртЕк, 2009.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

в умовах розбудови нашої держави як демократичної, на прикладах зарубіжних країн, надати змогу переконатись у тому, що конституція є основою модернізації держави і суспільства

ВСТУП

Як підтверджує історичний досвід - будь-яка держава встановлює для себе спосіб організації та здійснення влади в Конституції, стільки правлячі, скільки і керовані вбачаючи в цьому політико-юридичному документі *Фундаментальний закон країни, Верховний закон, Фундаментальну угоду*. За класичною теорією конституційного права, будь-яка держава в обов'язковому порядку має Конституцію . З цієї точки зору не має значення чи представляє Конституція певну сукупність традицій або практичних звичаїв або певний писаний документ, прийнятий за спеціальною процедурою.

Конституційна традиція, однак, набагато давніша, ніж писана Конституція. Історична ретроспектива дозволяє говорити про те, що кожна держава мала Конституцію у матеріальному розумінні, іншими словами, певну сукупність конституційних звичаїв, які встановлювали, між іншими, спосіб здійснення влади. Дійсно, навіть античні держави будували відносини між пірамідою влади і населенням, наділяючи певні особи або органи владними повноваженнями для здійснення публічної влади, відповідно до звичаїв і традицій, які сьогодні ми називаємо конституційними звичаями.

Звичайно, мав рацію сучасний французький учений-конституціоналіст М. Прело, який писав, що поняття "конституції" з'являється в момент "заснування держави" Ще категоричніше висловлюється німецький державознавець Й. Ізензес, який, підкреслюючи органічний зв'язок держави і конституції, говорить: "... Конституція не може бути зрозуміла без держави. Вона є передумовою самого її існування й об'єктом конституційного регулювання. Саме у державі конституція діє та реалізується”.

Можна сказати, що не існує держави без конкретної конституції. Держава, взята незалежно від своєї конституції. - не більш, ніж ідеальна конструкція, штучне утворення думки, абстракція в галузі загальної теорії держави. Усяке конституційне право звернене до реальної держави, а вона неминуче укладається в конституційні рамки". Ф.Лассаль, говорячи про те, що відсутність конституції означало би анархію, писав: "... справжню конституцію мали усі країни в усі часи... новітньому часу виключно властиві не справжні, а писані конституції або аркуші паперу... "

Загальновідомий також і факт, що ще Аристотель спільно зі своїми учнями склав збірник конституцій грецьких полісів-держав та їх колоній, фактично цілісне зібрання традицій, що стосуються форми державного правління відповідних країн.

На минулій лекції ми розглядали з вами джерела конституційного права в зарубіжних країнах, з'ясували, що собою являє система цих джерел та місце конституції серед них. Мета сьогоднішньої лекції уявити що таке "конституція" та "конституційний режим", визначити соціальні функції конституції, об'єкти конституційного регулювання, дію конституції. Нам необхідно чітко розібратись в питаннях щодо структури конституцій, їх класифікації; особливо приділити увагу способам прийняття конституції; з'ясувати в чому закладається сутність конституційного контролю.

I. ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ, КОНСТИТУЦІЙНИЙ РЕЖИМ

Концепція конституційного режиму може бути визначена у двох значеннях: а) *матеріальному*; б) *формальному*.

З матеріальної точки зору, конституційний режим *відображає сукупність правил, які регламентують організацію правління в державі на певному її етапі*. З цієї точки зору, як вже було показано вище, будь-яка держава навіть з факту свого існування, має певну організацію, конституцію. У матеріальному значенні інституційне вираження конституційного режиму конкретизується в існуванні органів управління, незалежно від змісту та виду діяльності, які вони здійснюють (король, уряд, диван, парламент, національні збори та ін.). Таке розуміння концепції конституційного режиму відповідає тій історичній епосі, в якій правління в державах не здійснювалось згідно з нормами писаних конституцій. З формальної ж точки зору, конституційний режим – *це виявлення або об'єктивізація сукупності правил, які регламентують організацію та управління у певній державі, в одному політико-юридичному документі (конституція)*. У

формальному розумінні конституційний режим відповідає сучасним державам, які управляються згідно з писаними конституціями.

Отже, сутність конституційного режиму полягає в наявності правил організації та владування в державі, незалежно від їхньої форми (звичаєвих або писаних).

Походження терміну "конституція" найчастіше відносять до латинського слова, що означає встановлення, устрій. Але семантичне поле слова конституція, на наш погляд, не може бути обмежене тільки посиланням на іменник. Очевидно, треба звернути увагу на дієслово, яке має декілька значень, зокрема, вирішувати, встановлювати. Він зустрічався ще у Стародавньому світі. Так, у деяких підручниках з історії держави і права говориться про Конституцію Лікурга ("Лікургов лад") VIII-VII ст.ст. до н.е. та Конституцію Солона VI до н.е., Конституцію Адріана 117 р. і Конституцію Юстиніана 534 р., Конституцію Сетоку (Японія) 604 р. Термін "конституція" застосовувався в законодавстві Стародавнього Риму і означав у ті часи різні акти, видані імператором, які закріплювали устрій держави. Але румунський учений А. Йоргован вважає спірним питання про те, щоб у Стародавньому світі слово конституція в техніко-юридичному аспекті означало або закони, якими були імператорські конституції, або звід окремих законів, які регламентували різні сфери організації та діяльності держави, особливо у греків; у останніх закони організації держави мали назву фундаментальні закон.

До того ж окремі феодальні держави встановили у письмових документах певні фундаментальні правила стосовно відносин між правителями та керованими, що мали значення керівних політичних принципів до існуючих звичаїв і, які в подальшому скріплювалися підписами монархів. У такому розумінні пошлемося на англійську *Велику хартію вольностей 1215 р.*, угорську *Золоту буллу*. В деяких державах середньовічного періоду для розмежування подібних правил звичайних законів (статутів) використовувалося слово конституція. Водночас у політичних і юридичних працях, інспіровані принципами природного права, терміну конституція віддавалась перевага, натомість термін фундаментальний закон використовувався переважно для позначення актів державної влади, наділених вищою юридичною силою. Зауважимо, що в цілому для духовної історії Європи характерне розуміння конституції, зорієнтоване на реальність: від "Політеї" Аристотеля і "статутів" Ф.Аквінського, Ж.Бодена і Т.Гоббса до "реалістичних" конституційних визначень деяких сучасних учених, зокрема Сменда і Хеллера розуміння конституції завжди відображало щось справжнє, а не належне¹.

Цілком зрозуміло, що ні в античному світі, ні в середні віки сучасного розуміння поняття конституції не було; не існувало тоді і таких основних законів, які би розглядалися як закони, що володіють верховенством, як юридична база поточної правотворчої діяльності, як акти, які закріплюють права людини, його відносини з державною владою. Як правило, у минулому під конституцією розуміли тільки устрій держави, форму організації державної влади. І тільки формаційні перетворення, що відбувалися під впливом Великої французької

буржуазної (це слово – етимологічне "житель міста" – не мало тоді того негативного значення, що йому було надано згодом радикалістськими вченнями) революції кінця XVIII ст., наповнили це поняття принципово новим змістом. У ті часи слово конституція мало свою символіку та означало ніщо інше як інструмент боротьби проти абсолютної влади монарха, гарантія індивідуальних і колективних прав, демонстрація незалежності стосовно до колоніальної влади, утвердження єдності Держава – Нація. Сама ця ідея уперше була сформульована у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р.: "суспільство, де не забезпечена гарантія прав і немає розподілу влад не має Конституції". Саме з того часу слово конституція стало політичним терміном. Якщо раніше це слово означало державний устрій взагалі, то тепер воно стало синонімом тільки певного державного устрою. Конституція стала законом, який закріплює лад конституційної держави, в якій влада обмежена суверенітетом народу і правами людини і громадянина. З цього моменту закріплюється сучасне трактування конституції як сукупності правових норм, які покладені в основу теорії конституційної держави.

У конституційно-правовій доктрині теоретична розробка поняття "конституція", як і поява перших писаних конституцій нового типу аргументовано обґрунтовується в контексті ідей та теорій, що призвели до буржуазних революцій: природних прав, національного суверенітету, суспільного договору, розподілу влад. І це цілком слушно. Боротьба проти абсолютизму вимагала прийняття однієї фундаментальної Хартії, що мала фіксувати правила поведінки влад. Конституція мала стати арбітром і закріплювати фундаментальні правила функціонування держави, яка у такий спосіб формувалася як правова держава. І в майбутньому, незважаючи на відмінність конкретних підходів і характеристик, під конституцією звичайно розуміли і розуміють законодавчий акт, яким визначаються організація вищих органів держави, порядок здійснення ними своїх функцій, їх взаємовідносини і компетенція, а також засади становища індивіда стосовно державної влади.

З юридичної точки зору конституція є таким же законом держави, як і інші, але в практиці сучасного конституціоналізму вона звичайно відрізняється від них за способом прийняття, внесення змін і доповнень до неї. В силу цього в юриспруденції вона визнається ядром правової системи відповідної держави (за винятком деяких мусульманських країн), володіє вищою юридичною силою, очолює ієрархію національного законодавства, визначає діяльність законодавчої, виконавчої та судової влади. Отже, конституція є основним законом держави. Але конституція не обмежується лише встановленням державного ладу. Регулюючи зовнішні межі вільної діяльності різних соціальних структур (відносини власності, шлюбу та сім'ї, свободу освіти, творчості та культури та ін.), вона цим установлює юридичні засади організації суспільного життя в деяких найбільш важливих її сферах. З огляду на це конституція дійсно є основним законом не тільки держави, але й суспільства.

У сучасному конституційному праві існує безліч визначень поняття конституції. Французький професор Лоран Габіб з цього приводу закликав бути

"поблажливими до конституціоналістів, оскільки вони не знають, про що говорять". Звичайно, в їх основу покладається одна або декілька ознак, які стосуються предмета конституційного регулювання, місця, що посідає конституція в ієрархії джерел національної правової системи. Так, англійські державознавці Є.Уейд і Г.Філліпс писали: "Під конституцією звичайно розуміють володіючий особливим правовим значенням документ, у якому визначаються засади організації, а також функції органів управління держави і формулюються принципи, які визначають діяльність цих органів²". Американський дослідник К.Берд додає до цього таку ознаку, як "визначення свобод громадян".

Можна стверджувати, що домінуючим є визначення конституції за її змістом, тобто за предметом урегульованих нею суспільних відносин. Виходячи з цього, конституцію визначають як основний закон держави, який закріплює організацію державної влади, і, який регулює взаємовідносини цієї влади, суспільства та індивідів.

Важливим для розкриття поняття конституції є питання про її сутність. Першим, хто сформулював цілісну концепцію сутності конституції, був німецький політичний діяч Ф. Лассаль. Він писав, що сутність конституції — це "... фактичні відносини, сили, які існують у даному суспільстві". Тотожної думки був і відомий французький учений Ж. Бюрдо, який, зокрема, говорив, що конституція має на увазі соціальну структуру, групи (спільноти), або закріплюючи існуючу, або покладаючи на владу реформаторське завдання у цій галузі'. Немає сумніву в тому, що сутність конституції визначається силами, що діють у суспільстві, адже і сама конституція, в тій чи іншій мірі, відбиває їх інтереси і сподівання.

Інший підхід, який існує в конституційному праві, пов'язаний із виділенням такої її риси, як її покликанням обмежити державну владу. М. Оріу, визначаючи конституцію як статут держави і нації, вказував, що він "повинен поставити перешкоду намаганням уряду за допомогою всемогутньої сили права, що встановлюється". Ще чіткіше з цього приводу висловлювався дореволюційний державознавець Є.В. Спекторський, який писав, що конституційна держава — це держава, в якій влада не тільки організована, але юридичне обмежена, і "сукупність таких обмежень утворює конституцію даної держави". Теза про обмеження державної влади є характерною і для сучасних конституційних доктрин, що і було підтверджено на Міжнародному конгресі з порівняльного права у Токіо в 1991 р.: "Посилити конституціоналізм — це. значить посилити ефективність обмеження влади держави".

Зовсім інший підхід щодо визначення сутності конституції притаманний марксистській доктрині. В його основі лежить класовий аналіз конституції. Так, В.І.Ленін писав: "Сутність конституції в тому, що основні закони держави... виражають справжнє співвідношення у класовій боротьбі". Звичайно, сьогодні такий підхід піддається справедливій критиці.

Водночас при аналізі та оцінці як конституцій минулого, так і багатьох сучасних конституцій не можна повністю ігнорувати значення класових факторів. Безспірно, наприклад, що перші конституції кінця XVIII — початку XIX ст.ст.

були продуктом буржуазних революцій, і виражали вони у першу чергу інтереси буржуазії. Про злагоду, соціальний консенсус можна говорити лише стосовно до постіндустріального суспільства, яке склалося наприкінці ХХ ст. у розвинутих країнах (у соціальній структурі цього суспільства немає класів у марксистському розумінні).

З позицій сучасного досвіду можна стверджувати, що для адекватної оцінки сутності конституції необхідно враховувати по можливості всі її прояви як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Насамперед, треба виходити із того, що характерні для цивілізації загальні проблеми і суперечності об'єктивно зумовлюють зростання значення загальних для усього народу цінностей та інтересів. А тому сучасні конституції не можуть не закріплювати притаманних усьому суспільству цінностей та інтересів. У цьому контексті конституція будь-якої держави може і повинна виступити в якості юридичне узаконеного балансу інтересів усіх класів і соціальних прошарків суспільства. Отже, сутністю конституції має бути *ідея соціального співробітництва*. Тільки у такому разі Конституція є засобом легітимації соціальної злагоди і партнерства, громадянського миру. "Загальне людське призначення держави у більш широкому розумінні полягає в тому, щоб бути інструментом соціального компромісу, пом'якшення і подолання суперечностей, пошуку злагоди і співробітництва різних верств населення і суспільних сил: забезпечення загальносоціальної спрямованості у змісті усіх здійснених нею функцій".

Саме цьому підходу віддають перевагу творці сучасних конституцій. Водночас, як нам здається, і цього недостатньо для розуміння сутності конституції. У цьому зв'язку вважаємо продуктивною ідею професора. Д.Л. Златопольського, який привертає увагу дослідників до двох висновків Ф.Лассалья, а саме:

1. Усяка конституція представляє собою основний закон.

Сформулювавши цю тезу, Ф.Лассаль виходив із того, що це головна властивість будь-якої конституції, яка одночасно, з одного боку, зближує її з будь-яким звичайним законом, а з іншого - відрізняє від нього, оскільки в кожній державі існує тільки один основний закон, тоді, як звичайних законів - безліч.

2. Конституція саме тому, що вона є основним законом, представляє собою юридичну базу для всієї законодавчої діяльності держави.

Ф.Лассаль уперше у світі звернув увагу на те, що основний закон держави "... повинен бути основою для всіх інших законів...". Саме тому, по-перше, принципи основного закону повинні пронизувати собою усі звичайні закони і, по-друге, у державі можуть існувати і "... видаватися тільки ті закони, які будуть суворо узгоджуватися з принципами конституції як основного закону".

Нарешті, проф. Б.С. Ебзеев привертає увагу до ще одного аспекту сутнісної характеристики конституції — на її програмний характер "Конституція, — пише він, — являє собою продуману модель, організації соціуму, і в цьому розумінні вона є певною програмою, яка має для всіх суб'єктів права юридичне обов'язковий характер".

Отже, "сутність конституції" — багатопланова категорія, що має різні аспекти. Головні напрями й аспекти сутнісної характеристики Конституції присутні в усіх конституційних нормах та інститутах і формально знаходять свій вираз у конституційно-правовій регламентації влади, суверенітету і свободи особи в суспільстві.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Підсумовуючи викладене, можна запропонувати таку дефініцію поняття конституції. Конституція — це основний закон держави, прийнятий в особливому порядку на основі компромісу різних політичних сил суспільства, який визначає межі здійснення державної влади та основних прав і свобод особи і, який в юридичному плані представляє собою звід правових принципів і норм, що регламентують найважливіші сфери суспільного життя.

II. ЗМІСТ, ФОРМА І СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЇ.

Зміст конституції, або наповненість її правовим матеріалом у кожній з держав залежить від багатьох факторів — часу й обставин прийняття, юридичних, культурних і релігійних традицій, зарубіжного впливу і навіть від географічного розташування, темпераменту нації. Водночас усім конституціям притаманні ряд обов'язкових елементів, без яких вони не виправдовують свою сутність.

1. Положення про народний суверенітет є обов'язковим елементом змісту будь-якої конституції. Конституція Бельгії 1831 р. проголошує "Усі влади походять від народу. Вони здійснюються в установленому Конституцією порядку". В ст. 1 (п. 2) Конституції Іспанії 1978 р. сказано: "національний суверенітет належить іспанському народові, від якого "походять повноваження держави".

Суть концепції народного суверенітету полягає в тому, що народ є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в суспільстві та державі, йому належить уся повнота влади. Водночас у конституціях нерідко зустрічаються випадки нехай і формального, але все ж обмеження народного суверенітету. Зрозуміло, вони полягають у тому, що думка політичної більшості отримує обов'язкову силу, якщо будуть дотримані процедурні формальності. Так, Конституція Іспанії вимагає, щоб народ здійснював свій суверенітет "у формах і межах Конституції". Такими формами є вибори, референдуми, колективні ініціативи (петиції, законопропонування), "групи тиску", лобізм та ін. А процедурні, формальні складнощі та заборони утворюють перешкоди, які запобігають спонтанні прояви народовладдя, суспільних помилок (наприклад, прийнятий закон може бути оскарженим; референдум не може проводитись із деяких питань; зміни конституції вимагають кваліфікованої більшості виборців, депутатів, суб'єктів федерації; депутат не може бути відкликаний виборцями). Народний суверенітет обмежений правами людини. Конституція не передбачає можливості довільного порушення особистої свободи в інтересах здійснення народного суверенітету. Основний закон

ФРН, наприклад, надає їм рівноцінного значення і визнає їхню взаємозалежність: "Німецький народ визнає недоторканими і невідчуженими права людини як основу будь-якого людського суспільства, миру і справедливості у світі". Обмеження на народовладдя покладають також і міжнародні зобов'язання нації, держави. Право народу на владу може бути обмежене іноді суверенітетом монарха (в парламентських монархіях це обмеження зобов'язує поважати главу держави і надавати йому можливість брати участь в оформленні політичних рішень; у дуалістичних монархіях обидва суверени — народ і монарх — володіють верховенством у тій чи іншій сфері політики. Так зміни конституції вимагають схвалення і монарха і народу (парламенту, референдуму).

2. В конституціях переважної більшості держав закріплюються принцип розподілу влад. У деяких з них (італійській, французькій, німецькій) він не відтворюється семантично точно, він нібито замислюється, із нього виходять. В інших же (американській, датській, японській) — він чітко формулюється у відповідних статтях. В Конституції Данії (розд. 1, § 3) сказано: "законодавча влада належить Королю і Фольхетингу спільно, Виконавча влада належить Королю, судова влада — судам".

3. Правові засади статусу особи є неодмінним елементом змісту конституції. Як правило, у самому тексті Основного закону міститься відповідний розділ. У новітніх конституціях, особливо латиноамериканських держав, правове становище людини та громадянина з точки зору техніко-юридичної розроблено досить ґрунтовно, з багатьма деталями. Водночас є низка конституцій (США, Франції, деяких франкомовних країн Тропічної Африки), в основному тексті яких відсутні розділи про права і свободи. В Конституції США Білль про права складає перші десять поправок до неї, а у Франції в преамбулі Основного закону підкреслюється відданість народу правам людини, які були визначені Декларацією 1789 р.

4. Усі конституції встановлюють і закріплюють форму правління відповідної держави — *республіку або монархію*. В преамбулі Конституції Індії, сказано: "Ми, народ Індії, урочисто вирішив заснувати Індію як суверенну демократичну республіку...". А в Конституції Іспанії прямо зафіксовано: "Політичною формою іспанської держави є парламентарна монархія".

5. Усі конституції, за деяким винятком, в тій чи іншій формі закріплюють інститут приватної власності.

6. Конституції так чи інакше встановлюють і закріплюють форму державного устрою — *унітарну або федеративну*. Але в самому тексті Основного закону інколи можуть бути відсутні відповідні приписи щодо цього (Франція, Японія). І в федеративних державах не завжди зустрічається термін "федерація". В ряді випадків у конституціях користуються відповідними синонімами (в Індії та США — "Союз"; в Австрії — "Союзна держава"), Пряме згадування про федерацію міститься в конституціях Аргентини, Бразилії, Венесуели, Мексики, ФРН. Усі конституції визначають принципи організації системи вищих органів державної влади і порядок діяльності складових її підсистем.

7. Суттєвий елемент будь-якої конституції — наявність перехідних і прикінцевих положень. У деяких випадках вони складають окремий розділ в конституції (Болгарія, Бразилія, Македонія, Російська Федерація, Словенія, ФРН та ін.). Їх поява в конституційній доктрині пояснюється тим, що прийняття нової конституції принципово змінює політичний лад. Учасники конституційно-правових відносин можуть виявитися не готовими до нововведень. Для цього потрібний певний час і відповідна підготовка громадської думки.

Коло питань, які регулюються конституціями, неоднакове. Але їх текстуальний аналіз дозволяє вивести загальну закономірність: "старі" конституції більш сумарні. За влучним визначенням Наполеона, вони "короткі і туманні". Типовим прикладом є Конституція США, яка містить тільки загальні принципи організації центральної державної влади і розподіл компетенції між Союзом і штатами. І, навпаки, конституції, прийняті після Другої світової війни, більш докладні.

Зміст конституції виявляється в її формі. Форма конституцій - *це спосіб організації та вираження правового матеріалу*.

Ще з минулого століття конституційна доктрина поділяє конституції на: писані і неписані. Цей поділ досить умовний, але став традиційним. Писаними є конституції, що мають конкретну юридичну форму, чітку структуру, назву, приймаються в установленому законом порядку. Таких конституцій, звичайно, переважна більшість.

Якщо конституція складається з єдиного *писаного акта*, що регулює уся основні питання конституційного характеру, то вона вважається *консолідованою* або *кодифікованою*. У разі ж, коли одній й ті ж питання регулюються декількома писаними актами, то така конституція вважається *некодифікованою*. До них відносяться конституції Канади, Ізраїлю, Фінляндії та ін.

У літературі нерідко говориться про наявність конституцій *змішаного типу*. Частково вони писані та включають парламентські закони та судові рішення, що є обов'язковими прецедентами. Частково ж складаються зі звичаїв і доктринальних тлумачень. Наприклад, Конституція Великобританії містить закони (*статути*) такі як, Велика Хартія вольностей 1215 р., Білль про права 1689 р., Акт про престолонаслідування 1701 р., акти про парламент 1911 р. та 1949 р., Акт про громадянство 1981 р., - в цілому понад 300 законів: далі *судові прецеденти* (т.зв. *загальне право*), також звичаї, які іменуються *конституційними угодами*, в яких містяться *конвенційні норми*.

Щодо питання про *неписані* конституції, тобто взагалі незафіксованих у документах, то вони існують, як правило, тимчасово — після революцій, державних переворотів, як, наприклад, було в Румунії після грудневого повстання 1989 р. Водночас зберігають свою дію попередні акти поточного законодавства, якщо вони не суперечать суті та цілям нового режиму.

Варто звернути увагу на дещо умовний характер поділу конституцій на писані, змішані та неписані, оскільки нерідко і при наявності писаної конституції в країні діють, зокрема, конституційні звичаї. Так, за Конституцією Франції Прем'єр-

міністр є відповідальним тільки перед нижньою палатою парламенту, насправді ж він несе відповідальність і перед президентом.

Як юридичний документ конституція має внутрішню логіку, певну структуру. Структура конституції — *це її внутрішній поділ на певні частини*: розділи, параграфи. Як правило, конституції мають стандартну структуру: преамбулу (вступну частину), основну частину, прикінцеві та перехідні положення, а в ряді випадків і додатки.

Питання про структуру конституції в теорії розглядається не з точки зору юридичної техніки, а в правовому і політичному аспектах. Як і де регулюється те чи інше питання, в якому розділі і в якому параграфі - часто-густо має конкретне політичне значення, політичний зміст або підтекст.

Преамбула (фр. — передмова) з точки зору конституційної доктрини - *необхідний* складовий елемент конституції, та є чимало конституцій без неї (наприклад, Греції, Італії). В ній знаходять відображення такі важливі питання, як: цілі конституції; історичні умови, які передували її прийняттю; ставлення до прав і свобод людини: загальні засади державної політики; іноді вказується приналежність держави до світової спільноти. І хоча положення преамбули не є правовими нормами, але вони мають нормативне значення для тлумачення та застосування решти положень конституції. Виняток — Конституція Франції. В ній перша стаття тексту Основного закону вміщена прямо в преамбулі (це своєрідна "стисла конституція"). З іншого боку, частиною Конституції 1958 р. є й інша преамбула — до Конституції 1946 р., що регулює деякі права людини.

Основна частина - власне сам текст Конституції. Звичайно він поділений на розділи, статті, параграфи, які мають нумерацію. Кожний розділ регулює певну сферу суспільних відноси, а статті містять конкретні норми.

Побудова основної частини має також свою внутрішню логіку: автори (розробники) конституції застосовують принцип важливості (значущості) інститутів. У сучасних конституціях на першому місці, як правило, ставлять розділ "загальні засади (основні принципи)", далі — права і свободи людини та громадянина, і тільки після них — устрій держави і систему державних органів. Прийнято вважати, що вперше такий порядок побудови тексту Основного закону застосували італійці в своїй Конституції 1947 р.

Прикінцеві положення — це, з одного боку, частина основного закону тексту, а з іншого, як правило, норми процесуального характеру. Тут звичайно встановлюється порядок набуття чинності конституції. Інколи, якщо це не врегульовано в останній частині, тут вміщують норми про порядок зміни конституції або про державну символіку.

Перехідні положення мають своїм головним призначенням забезпечення спадкоємності між минулою та нині діючою конституціями. Вони, зазвичай, визначають строки набрання чинності окремих конституційних норм, які не можуть бути реалізовані відразу, порядок і строки заміни старих конституційних інститутів новими. Наприклад, органи, призначені (обрані) безстрокове (для прикладу, суди), у демократичних державах не розпускаються і не замінюються іншими в зв'язку з прийняттям нової конституції.

Додатки до конституції іноді мають важливе юридичне значення. Наприклад, у деяких додатках до Конституції Індії міститься розподіл компетенції між Союзом і штатами. Декілька додатків містить і Конституція Канади. З-поміж них додаток із 30 пунктів "Про актуалізацію Конституції", додаток "Робота і публічна власність провінцій, які є власністю Канади", "Присяга на вірність" та ін.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, такими за змістом, формою та структурою є конституції в зарубіжних країнах, причому стосовно структури можна говорити лише про писані конституції.

ІІІ. ПРИЙНЯТТЯ ТА ЗМІНИ КОНСТИТУЦІЇ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ.

Особлива значущість конституції у житті суспільства і держави та її верховенство у системі законодавства висувують проблему використання певних спеціальних форм (процедур) її прийняття.

Прийняття конституції *треба розуміти як комплексний процес глибокого політико-юридичного значення*, процес у якому можна точно виділити щонайменше такі елементи: а) ситуації, при яких приймається нова Конституція; б) ініціатива *прийняття* Конституції; в) компетентний орган (конституційний або установча влада); г) способи прийняття.

Ситуації, при яких приймається нова Конституція. Як правило, нова конституція приймається:

1. *Одночасно з утворенням нової держави.* Поява нової держави є складним політичним процесом, який потребує прийняття деяких урочистих актів політико-юридичного характеру, якими регламентуються найважливіші юридичні ознаки території, форми держави, форми правління, політичного режиму; встановлення існування певного населення на відповідній території; передбачаються принципи, норми і органи здійснення суверенної влади, права і обов'язки громадян тощо. Такі приписи встановлюються в конституції або в іншому правовому акті конституційного значення. В таких умовах можна говорити, що утворення нової держави, як і прийняття конституції є процесами, які розгортаються майже одночасно. Класичним прикладом може слугувати утворення США. Аналогічні процеси мали місце після закінчення Першої та Другої світової війн, наприкінці 80-х — початку 90-х рр. ХХ ст., коли були утворені десятки нових незалежних держав.

2. *В умовах, коли в житті певної держави мають місце глибокі структурні політичні зміни*, а саме, коли змінюється політичний режим, або коли якась держава відновлює фундаментальні політико-юридичні, економічні засади, соціально-політичну систему або тоді, коли завершує свою національну єдність. Свіжими прикладами прийняття нових конституцій завдяки зміни

тоталітарних політичних режимів на демократичні плюралістичні режими є конституції колишніх соціалістичних держав (наприклад. Конституція Болгарії та Конституція Румунії, прийняті у 1991 р.. Конституція Російської Федерації 1993 р.).

3. Нова конституція може бути прийнята і тоді, *ко їй в житті держави мають місце важливі зміни політичного і соціально-економічного характеру, які не загрожують Існуючому державному ладові або політичному режимові*. В такій ситуації конституція вже не відповідає новим соціально-політичним відносинам. Практично, йде мова про нову стадію розвитку держави, цей факт вимагає прийняття нової конституції (наприклад. прийняття Конституції Франції 1795 р.. яка замінила Основний закон, прийнятий двома роками раніше).

Ініціатива прийняття Конституції. Тут проблема полягає у розумінні того, яка суспільна або політична, соціальна чи державна сила може мати таку ініціативу. Теоретично треба виходити з того, що конституційна ініціатива повинна належати тому державному, політичному або соціальному органу, який, посідаючи в політичній системі суспільства найвище місце (верховний орган), здатний знати еволюцію даного суспільства, його перспективи. Також особливу роль належить народній ініціативі.

Компетентний орган. Аналіз текстів конституцій дозволяє стверджувати таке. Деякі конституції передбачають, хто може володіти ініціативою прийняття конституції. Інші конституції не передбачають таку справу, вона впливає з нормативної системи щодо розробки законів. Часом конституційна теорія і практика підпорядковує ініціативу і прийняття конституції правилам, які стосуються установчої влади.

Способи прийняття конституції. Особливий порядок прийняття конституції знаходить своє відображення у сучасній конституційній доктрині, яка розділяє *законодавча і установчу* влади. *Якщо звичайно закони приймаються та змінюються у порядку здійснення законодавчої «влади, то конституції— у порядку здійснення установчої влади*. Французький дослідник П.Бастід зазначає: "Конституційні тексти — витвір не законодавчої влади, яка є підлеглою, а вищої влади, що зветься установчою"¹.

Оскільки у вітчизняній науці конституційного права поняття "установча влада" тривалий час не використовувалося при розгляді порядку прийняття та зміни конституції, вважаємо за необхідне коротко зупинитись на теорію установчої влади. Згідно з конституційною доктриною ряду країн (Франція, Колумбія та ін.), установча влада - це незалежна і самостійна публічна влада, що має найвищу юридичну силу і посідає відповідне місце у поділі влад поряд із законодавчою, виконавчою та судовою".

Під установчою владою розуміється фактично орган, який наділений спеціальною політичною владою для прийняття конституції. Отже, зміст установчої влади складають повноваження щодо прийняття або суттєвому зміні конституції держави. В цьому зв'язку доцільно підкреслити, що будь-яка процедура прийняття конституції є коректною тільки у тому випадку, якщо вона забезпечує реалізацію установчої влади. Тільки суб'єкти, які володіють

установчою владою, можуть затвердити фундаментальний закон держави. Недотримання цього порядку суперечить сутності конституції як основного закону, є конституційно-правовим порушенням. Акцентуємо увагу на цей момент ще й тому, що навіть у другій половині ХХ ст. були випадки таких порушень. Зокрема, в 1962 р. Основний закон Пакистану був октройований Президентом республіки, який не був наділений установчою владою.

Суб'єктами установчої влади проголошуються або носії *суверенітету* (народ, монарх, іноді — Бог) або *представники суверенів*, які правомочні засновувати династію, перерозподіляти політичну владу, дарувати або закріплювати громадянські свободи, встановлювати засади державності.

Залежно від того, хто здійснює установчу владу, виділяють такі основні форми прийняття нової конституції.

1. Установчим органом (конституційний конвент, установчі збори, установчий конгрес, "парламент у формі конгресу" (Франція), спеціальний народний меджліс (Мальдіви), джірга — представницький інститут мусульманської громади).

2. Референдумом — як однією з процедур, які можуть бути використані для здійснення установчої влади. Значення використання референдуму при прийнятті конституції може бути різним. Одна справа, коли референдум проводиться для затвердження конституції, яка гласно розроблялась і приймалась парламентом або установчими зборами. Така процедура є демократичною. Саме так були прийняті конституції Італії 1947 р., Португалії 1976 р., Іспанії 1978 р. та багато інших. І зовсім інша, коли народів пропонується висловлюватись по проекту, підготовленому в урядових структурах. Такий конституційний референдум перетворюється у плебісцит, на якому голосується насправді довіра урядові. Вибірчий корпус у таких умовах піддається тиску і часто-густо схвалюються реакційні конституційні акти (наприклад, Конституція Чилі 1980 р., Болгарії 1971 р., Куби 1976 р.).

3. Законодавчим представницьким органом або ж парламентом спільно з главою держави є чи не найбільш розповсюдженим способом прийняття конституції. Для її прийняття вимагається кваліфікована більшість, яка складає, наприклад, 2/3 (в Норвегії, Литві): 3/5 (в Іспанії) тощо. Подібні процедурні складнощі є обґрунтованими, оскільки вони перешкоджають зміцненню умов громадянського миру без досягнення високого ступеня злагодженості в суспільстві.

4. За допомогою октроювання. Октроювання може бути здійснено монархом, після чого його влада обмежується конституцією. Наприклад, у 1990 р. король Непалу Бірендра дарував народу основний закон, названий конституцією. В султанатах Малайзії основні закони октроюванні монархами, які очолюють їх. До 1982 р. конституційні закони Канади формально затверджувалися королевою Великобританії. Ознаки октроювання має дарування Корану - основного закону в деяких ісламських теократіях.

Звичайно, як і в інших сферах політичного і правового життя, спосіб прийняття конституції специфічний для кожної країни і зумовлюється рівнем

економічного, соціальною і політичного розвитку, пануючою ідеологією в момент прийняття конституції, соціальними відносинами.

Важливою теоретичною проблемою з численними практичними наслідками є питання про зміни конституції. Зокрема, важливе теоретичне значення набуває проблема визначення суб'єктів ініціювання її змін, якими правами при цьому вони користуються, а також якою є процедура внесення змін до Основного закону.

Аналіз конституційно-правової практики зарубіжних країн з цього питання дозволяє зробити такі основні висновки. По-перше, в принципі право внесення змін до конституції має належати тим же органам, які її прийняли. По-друге, влада, правомочна для внесення змін до конституції, визначається за видом конституції. По-третє, процедура внесення змін до конституції в принципі аналогічна процедурі її прийняття, згідно з великим принципом юридичної симетрії.

З точки зору юридичної техніки зміна (інколи застосовується слово "ревізія") конституції полягає в її модифікації, тобто видозмінюванні, внаслідок чого вона отримує нові властивості. Світовій теорії та практиці конституціоналізму відомі такі форми зміни конституцій: *перегляд тексту, скасування певних статей, внесення доповнень до існуючого тексту*.

Найбільш розповсюджений спосіб інкорпорування доповнень до тексту конституції — проста заміна попередніх положень наново затвердженими або доповнення новими (Італія, ФРН та ін.). Однак не менш відомим є й інший спосіб внесення поправок, а саме: додавання нових положень до діючого тексту без формального виключення тих норм, які припинили свою дію. Першими застосували такий спосіб американці: у США поправки публікуються окремо після первісного тексту Конституції (у даний час таких існує 27). Такий спосіб використовується і в Югославії.

Звичайно, кожна конституція у зв'язку зі змінами у суспільному житті, у співвідношенні політичних сил може (а нерідко і повинна) бути змінена. Якщо конституції змінюються і доповнюються у тому ж порядку, що і звичайні парламентські закони, то ми маємо справу з гнучкими конституціями (Великобританія, Ізраїль, Нова Зеландія, конституційні закони Саудівської Аравії). Якщо ж конституції змінюються і доповнюються в особливому порядку, більш складному, ніж той, який прийнятий для звичайної законодавчої процедури, то перед нами наяву жорсткі конституції.

Можна виділити декілька спільних рис, які притаманні процедурі зміни конституції. По-перше, суб'єктами права ініціативи конституційного перегляду є, як правило, ті, що і в нормальному законодавчому процесі. Як правило, ініціаторами є депутати. Але у Бельгії та Франції, наприклад, ініціатива конституційного перегляду належить не тільки парламентаріям, але і главі держави, який діє від імені Уряду.

По-друге, процедуру конституційного перегляду можна умовно поділити на два етапи — прийняття поправок парламентом та їх ратифікацію. Зокрема, у Франції після прийняття поправок до Конституції Президент Республіки призначає

для ратифікації референдум або скликає Конгрес, який включає членів обох палат Парламенту (ст. 89 Конституції). У Греції же поправки повинні бути прийняті Палатою депутатів, тобто парламентом, двох скликань (ст. 110 Конституції). Особливістю перегляду повного тексту або найбільш суттєвих частин Конституції Болгарії полягає в тому, що у такому разі народні збори (парламент) розпускаються і обираються Великі народні збори, які і проводять перегляд, після чого розпускаються, і на зміну їм приходить звичайний парламент — народні збори (ст. 153-163 Конституції).

По-третє, як правило, процедура розгляду проекту конституційних поправок є складнішою від процедури розгляду звичайного законопроекту. Зокрема, передбачаються підвищені вимоги до більшості голосів, необхідної для затвердження проекту, встановлюються спеціальні строки для розгляду проекту після його внесення тощо.

По-четверте, для підготовки конституційних поправок іноді утворюються спеціальні органи (наприклад, в Австралії в 1958 р. був утворений спеціальний консультативний орган, який попередньо розглядав проекти перегляду Конституції. У Фінляндії та Швеції парламенти утворюють зі свого складу конституційну комісію для підготовки проекту).

По-п'яте, у переважній більшості країн у процедурі змінені конституції обов'язково бере участь глава держави. Зазвичай він промульгує поправки.

По-шосте, у ряді країн передбачена т.зв. "народна ініціатива" як можливість ініціювання поправок до конституції. В Австрії та Швейцарії вимагається не менш 100 тис. підписів виборців для цієї мети, в Італії — не менш 50 тис.

Нарешті, потрібно звернути увагу ще на один момент. Деякі конституції передбачають більш складний порядок для повної конституційної реформи порівняно з частковою (конституції Іспанії, Куби, Швейцарії та ін.).

Охарактеризуємо правову охорону конституцій в зарубіжних конституціях. Світова конституційна доктрина виходить зі припущення про те, що норми конституції володіють вищою юридичною силою щодо всіх інших джерел права. З цього посилення розвивається концепція правової охорони конституції, згідно з якою будь-яка нормовстановлююча діяльність у державі повинна здійснюватися відповідно до конституції. Деякі конституції прямо закріплюють відповідні приписи у своїх текстах. Наприклад, п. 3 ст. 3 Конституції Португалії провіщає: "Юридична сила законів та інших актів держави, автономних областей, місцевих органів влади залежить від їх відповідності Конституції".

Подібно до релігії, мови, моралі конституція у будь-якій державі є природною приналежністю національного побуту. Вона є настільки звичною, що суспільство саме відновлює її у разі порушень. Англійський історик А.Іннс зауважив, що "англійці схилиються до того, що швидше віддадуть перевагу, щоб ними погано керували, але свої представники, ніж процвітати під владою, право якої на управління є мечем". Як правило, охорона конституції у переважній більшості держав світу відноситься до основних обов'язків

громадянина, державного органу. Зокрема, у перехідних і прикінцевих постановках Конституції Італії міститься такий припис: "Усі громадяни і органи держави повинні зберігати вірність Конституції як основному закону Республіки".

Необхідність у правовій охороні Конституції викликана ще й тим, що суб'єкти конституційно-правових відносин, насамперед, органи державної влади і політики, намагаючись досягнення своїх цілей, не завжди турбуються про дотримання правових, у тому числі конституційних обмежень.

Правова охорона конституції може здійснюватися і не правовими засобами, що іноді прямо передбачено в Основному законі. Так, конституції Гани, Словаччини, ФРН та деяких інших країн закріплюють право народу (громадян) на опір неконституційній владі. Дотриманню конституції сприяють відносини субординації в системі державних органів, механізм розподілу влад, діяльність засобів масової інформації, наявність розгалуженої системи політичних партій, громадських організацій та інших форм громадянської активності.

Однак головними, вирішальними є правові засоби захисту, які забезпечують дотримання конституції, її стабільність, у цілому режим конституційної законності. В зарубіжній (та й у вітчизняній) літературі існують різні точки зору щодо того, з яких елементів складається механізм правової охорони конституції. Вище вже йшла мова про те, що захист конституції — завдання й обов'язок усіх державних органів і посадових осіб. Це здійснюється ними шляхом застосування різних правових засобів у межах наданої компетенції. При цьому особлива відповідальність покладається на вищі державні органи.

Аналіз сучасних конституцій свідчить, що найбільш характерними є положення про главу держави як гаранта конституції, про його обов'язки наглядати за її дотриманням (ст. 80 Конституції Російської Федерації 1993 р., ст. 56 Основного закону ФРН). Значними повноваженнями щодо контролю за дотриманням конституції в процесі її застосування виконавчою владою володіє парламент, який здійснює їх у багатоманітних формах (зокрема, шляхом контролю за делегованим законодавством, за допомогою спеціальних органів, утворених при парламентській установі та ін.). Захист конституції здійснюють правоохоронні органи: загальні і спеціальні суди, прокуратура, а також омбудсмени (уповноважені з прав людини).

К. Хессе, говорячи про правові засоби захисту Основного закону ФРН, відносить до них також превентивні і репресивні гарантії (позбавлення основних політичних прав, можливість заборони політичних партій, інститут надзвичайного стану). Ж.І. Овсепян, аналізуючи форми правового захисту конституції в зарубіжних країнах, поряд із судовим конституційним контролем і конституційною відповідальністю відносить до механізму правового захисту конституції конституційний контроль, який здійснюється парламентом, конституційний референдум, вето глави держави'.

Водночас варто звернути увагу на те, що як би не вирішувалось це питання окремими авторами, у більшості держав виділяється спеціальний вид юридичної

діяльності, сутність якого полягає в тому, щоб забезпечити верховенство Основного закону. *Головним змістом цієї діяльності є перевірка законів та інших актів з метою усунення порушень, які допускаються законодавцем, главою держави, іншим суб'єктами політичних дій.* Правова норма, видана будь-яким державним органом, набуває юридичну силу тільки у тому випадку, якщо правила поведінки, що містяться в ній, не суперечить приписам конституції.

Будь-яка форма перевірки *на відповідність конституції актів і дій органів публічної влади, а також громадських об'єднань, які здійснюють публічні функції або утворені для участі у здійсненні публічної влади* у конституційному праві позначається власне терміном "конституційний нагляд" ("конституційний контроль"). Ця доктрина була розроблена в колишніх соціалістичних країнах, де не було судового конституційного контролю. Вона невідома західній науці конституційного права, яка завжди розглядала саме останній як головний елемент механізму правового захисту конституції. Сьогодні ж використовується в цілому в світовій конституційній доктрині інше поняття — конституційне правосуддя (конституційна юстиція).

У зарубіжній літературі конституційне правосуддя визначається як *діяльність судових органів, яка полягає у розгляді справ, предметом яких є конституційно-правові питання, пов'язані з забезпеченням конституції державними органами, і в прийнятті по них ухвал, що тягнуть за собою правові наслідки*. Оскільки немає конституційної юстиції без такого центрального стрижневого повноваження, яким є контроль за конституційністю законів, можна говорити про рівнозначність поняття конституційне правосуддя і судовий конституційний контроль.

Вважається, що сама ідея конституційного контролю з'явилась на початку XVII ст. у Великобританії і була пов'язана з діяльністю Таємної ради, яка визнавала закони легіслатур (законодавчих зборів) колоній недійсними, якщо вони суперечили законам англійського Парламенту, виданих для цих колоній або загальному праву. Але конституційний контроль у сучасному розумінні уперше виник у США. Доцільно при цьому підкреслити, що виник він не на основі конституції, а судових прецедентів. Доктрина конституційного контролю була сформульована і застосована Верховним Судом США під головуванням Джона Маршалла у 1803 р. в ухвалі у справі Мербері проти Медісона. У названій судовій ухвалі суддя Дж. Маршалл, проаналізувавши Закон про судоустрій 1789р., зробив висновок, що розділ 13 Закону 1789 р. суперечить статті 3 Конституції США, після чого оголосив цей розділ недійсним і таким, що не підлягає примусову застосуванню через суд. Славнозвісна фраза: "Саме судова влада має право і зобов'язана сказати, що є закон" стала квінтесенцією доктрини¹. Отже, це була перша справа, внаслідок якої вища судова інстанція визнала закон неконституційним. Верховний суд США цим скасував закон і реалізував ідею конституційного контролю. Вказаний прецедент заклав засади т.зв. американської моделі конституційного правосуддя, головною рисою якого є здійснення конституційного контролю судами загальної юрисдикції.

З тими чи іншими модифікаціями ця модель ще на першому етапі світового конституційного процесу утвердилась у низці латиноамериканських країн (Аргентина, Болівія, Бразилія, Колумбія), у Скандинавських країнах (Данія, Норвегія, Швеція), в Австралії, Канаді, Новій Зеландії та Південно-Африканському Союзі.

На другому етапі виникає принципово нова, європейська (або австрійська) модель конституційного правосуддя, концепція якого розроблена австрійськими вченими Г.Кельзенем і К.Ейзенманом. Г.Кельзен, зокрема, показав, що заснування Конституційного трибуналу, покликаного контролювати конституційність законів, відповідає теорії розподілу влад і в обґрунтуванні цього висунув і розвинув три постулати. Насамперед Кельзен вважав, що "...Конституція — це не тільки звід основних процедурних правил, але також і ядро матеріального права". Гарантія дієвості Конституції повинна базуватися головним чином на можливості безпосереднього анулювання актів, які суперечать їй. Далі він вказував, що ні в якому разі "не можна доручати анулювання неправомірних актів тому самому органу, котрий їх прийняв". На його думку, анулювання неконституційних актів, безумовно, повинно бути доручено верховному органу, що відрізняється від парламенту, незалежному від нього і, отже, від будь-якої іншої державної влади. Таким органом може бути або Конституційний Суд, або Трибунал, або квазісудовий орган, складений з найбільш компетентних і відомих у країні юристів.

Головна відмінність європейської моделі від американської полягає в тому, що конституційна юстиція виділяється із загального правосуддя і здійснюється не судами загальної юрисдикції, а спеціалізованим органом — конституційним судом. Для цих органів наглядова діяльність є єдиною або головною функцією (Австрія, Іспанія, Італія, ФРН).

Звичайно ж, інститут конституційного контролю отримав повсюдного розповсюдження на наступних етапах світового конституційного процесу: на третьому етапі він утвердився практично у всіх країнах Західної Європи, у багатьох нових державах Азії, Африки, Латинської Америки, а на зламі 80-90-х рр. XX ст. він засновується в постсоціалістичних і в тих країнах, що розвиваються. Водночас слід вказати на особливість конституційного контролю в деяких мусульманських країнах (зокрема, в Ірані), яка полягає в тому, що закони та інші акти перевіряються на відповідність не тільки Конституції, але й Корану.

Об'єктами конституційного контролю є: звичайні, конституційні та органічні закони, поправки до конституції, міжнародні та внутрішньодержавні договори, парламентські регламенти, нормативні акти органів виконавчої влади (як правило, в тих країнах, де немає адміністративної юстиції), питання розмежування компетенції між союзом і суб'єктами федерації, відповідність конституції дій посадових осіб, акти і дії громадських об'єднань, наділених певною політичною владою (у першу чергу діяльність політичних партій), конституційність окремих положень самої конституції.

Зазначимо, що сфера конституційного контролю, яка практикується різними державами, неоднакова. Якщо в одних випадках контролю піддається

дотримання процедур прийняття законів або же правил про розподіл повноважень між органами державної влади, федерацію та її суб'єктами, то в інших — перевіряється і зміст законів. З іншого боку, в деяких країнах конституційним контролем охоплені всі нормативні акти, натомість у Швейцарії такому контролю підлягають тільки законодавство кантонів (суб'єктів федерації).

Ініціаторами конституційного контролю можуть бути фізичні та юридичні особи, і в першу чергу органи держави, наділені законом правом звернення до органів конституційної юстиції. З точки зору реалізації принципу демократії вважається нормальним, якщо коло таких суб'єктів досить широке, і з поданнями та зверненнями до органів конституційного контролю можуть звернутися, крім глави держави, уряду, групи депутатів, парламентських комітетів, і судові органи, а в деяких випадках — громадяни. В деяких країнах, щоб організувати ініціативу, вимагається зібрати значну кількість підписів. Іноді в окремих країнах навіть окремих громадянин має право звернутися до органу конституційного контролю із вимогою оцінки конституційності закону. Остання норма сприйнята в Російській Федерації. Угорщині та Японії. Однак на практиці реалізація цього права досить складна. Зокрема, в Японії існують певні і досить складні правила щодо складення даного звернення і потребує дуже високої юридичної кваліфікації. Крім того, особа, яка звертається до Верховного Суду, повинна внести значну суму грошей у вигляді судового мита, як гарантії покриття судових витрат.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Види конституційного контролю в літературі класифікуються за такими критеріями:

За часом здійснення конституційний контроль може бути *попереднім* або *наступним*. Попередня форма контролю передбачає перевірку конституційності законів на стадії їх проходження через парламент (Канада, Фінляндія, Швеція, частково Франція). У даному випадку йде мова про перевірку конституційності законопроектів, яка відбувається до санкціонування та промульгації закону. І, навпаки, у цих країнах, де застосовується наступний конституційний контроль (Італія, США, ФРН, Франція) перевірки на конституційність підлягають закони промульговані і які набрали чинність. У деяких країнах (Ірландія, Нікарагуа, Панама, Франція), застосовуються обидві форми конституційного контролю.

За своїм змістом конституційний контроль може бути *формальним* і *матеріальним*. У першому випадку перевіряється дотримання процедурних правил, установлених для прийняття законів та інших нормативних актів. У другому випадку перевіряється зміст законів та інших нормативних актів з точки зору їх відповідності змісту конституції.

За формою конституційний контроль може бути *конкретним* або *абстрактним*. Конкретний контроль здійснюється тільки у зв'язку з розглядом судової справи (Індія, Італія, Мексика, США, ФРН). Абстрактний контроль означає перевірку конституційності акту чи норми поза зв'язком із будь-якою справою за ініціативою суб'єктів конституційного контролю (Франція).

IV. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СУСПІЛЬНОГО ЛАДУ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Більшість конституцій, прийнятих у зарубіжних країнах до Другої світової війни, обмежувались регулюванням двох сторін суспільного життя: організації державної влади та основних прав особи. Дещо виходили за ці межі, зокрема, конституції Мексики 1917 р. та Ірландії 1937 р. Але вперше закріпила основи суспільного ладу Конституція Російської Федерації 1918 р. І хоча зміст такого регулювання не відповідав загальнолюдським цінностям, принципам демократії, але сам підхід справив значний вплив на конституції інших держав. У повоєнні роки він був сприйнятий багатьма основними законами західних держав. Мав рацію німецький конституціоналіст К.Штерн, який констатував: "Сучасна конституція не може більше відмовляти у встановленні основних принципів устрою життя суспільства, інакше вона може втратити свої функції стабілізації та порядку".

У науковій літературі з конституційного права існують різні думки стосовно того, що вважати об'єктом такого регулювання? На думку одних учених, таким об'єктом має бути громадянське суспільство, інші науковці наполягають на розгляді засад конституційного ладу (до якого відносять і основи суспільного та державного ладу), треті - обмежуються аналізом конституційних принципів економічної, соціальної, політичної систем і державного життя суспільства. На нашу думку, найбільш продуктивний є той підхід, коли розглядаються конституційні засади різних сторін суспільного життя.

Зрозуміло, що конституційна регламентація засад суспільного ладу, його підвалин у різних країнах неоднакова за формою і обсягом. У переважній більшості зарубіжних конституцій, як правило, проголошуються тільки принципи державної політики у відповідних сферах життя суспільства, які зобов'язують державу (в особі її органів, установ і посадових осіб) діяти у цих сферах певним чином. Але у ряді випадків більшість норм, які стосуються підвалин суспільства, згрупована в одному розділі. Такими, наприклад, є "Основні начала" (див.: гл. 1 Конституції Республіки Болгарії 1991 р.), "Загальні положення" (гл. 1 Конституції КНР 1982 р.) чи глави про права і свободи (розділ I "Основні права" Основного Закону ФРН 1949 р.), розділ перший Конституції Російської Федерації під назвою "Основи конституційного ладу" та ін. Досить часто такі норми зосереджені у декількох розділах. У Конституції Італії це глави "Етико-соціальні відносини", "Економічні відносини", "Політичні відносини", в Конституції СРВ 1992 р. - це глави "Соціалістична Республіка В'єтнам - політична система", "Економічна система", "Культура, освіта, наука техніка", нарешті, в Конституції Перу 1993 р. - розділи "Економічний режим", "Про особу та суспільство", "Про власність", "Аграрний режим, громади і село" .

Аналіз конституційних текстів дозволяє зробити висновок про те, що окреслилась загальна тенденція розширення конституційного регулювання питань суспільного ладу.

За своїм змістом суспільний лад будь-якої країни є системою політичних, економічних, соціальних, духовних та інших відносин життєдіяльності суспільства, які передбачені й гарантовані конституцією та іншими законами. Суспільний лад – це конкретно-історична організація суспільства, зумовлена певним рівнем розвитку виробництва, розподілу та обміну продуктів виробництва у суспільстві. Його структура складається з чотирьох основних субсистем, які самі являють собою системи суспільних відносин у відповідних сферах життя суспільства. Такими субсистемами є: а) економічні відносини; б) соціальні відносини (у вузькому розумінні цього слова); в) духовно-культурні відносини; г) політичні відносини).

З методологічної точки зору потрібно зробити застереження, що скільки не було би докладним конституційно-правове регулювання відносин, які складають суспільний лад, воно не може бути об'єктивно у конституційному праві вичерпанним. Тому конституційно-правовим інститутом є не суспільний лад у цілому, а тільки засади суспільного ладу, тобто предмет відповідних конституційно-правових норм складають тільки лише основоположні економічні, соціальні, духовно-культурні та політичні суспільні відносини.

Правове закріплення в конституції та інших законах тільки підвалин (а не всіх сторін) суспільства передбачає, що для цього використовуються в основному не докладні правила, а норми, які відрізняються високим ступенем концентрованості: норми - принципи, норми - цілі, норми - дефініції, установчі норми. Звичайно, такі норми не містять санкцій (санкції, що впливають із конституційно-правових норм, як правило, знаходяться в інших галузях права). І хоча сучасні конституції є безпосередньо діючим правом, деякі норми-принципи не підлягають примусовому виконанню судами за позовами громадян. У цьому їх принципова відмінність від схожих за змістом норм, які проголошують права і свободи.

Суспільний устрій – це історично обумовлена система суспільних відносин, яка склалася в тій чи іншій країні, тобто устрій, організація суспільства, існуючого в межах даної країни. Структура суспільного ладу включає політичну, економічну, соціальну та духовно-культурну системи. Конституції почали регулювати суспільний лад більш чи менш повно тільки в ХХ столітті – з появою тенденції соціалізації. Найбільш детально регулюється в конституціях політична система суспільства.

Проаналізуємо конституційно-правові інститути, які відносяться до **економічної системи будь-якого суспільства**.

Базовим елементом економічної системи суспільства є відносини власності. Ще з часів буржуазно-демократичних революцій суспільством був усвідомлений зв'язок між економікою та свободою особи. Визнання свободи особи передбачає існування певної матеріальної бази, на якій ця свобода базується. Протягом тривалого часу її конституційна регламентація зводилася

до закріплення в основних законах права приватної власності. При цьому це право розглядалося як природне право людини. Французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. у ст. 17 проголошувала: "Власність є правом недоторканим і священним, і ніхто не може бути позбавлений її інакше, ніж у випадку встановленої законом явної суспільної необхідності і за умов справедливого і попереднього відшкодування". Це формулювання знайшло своє відображення у багатьох конституціях, прийнятих у ХУІІІ - ХІХ ст.ст. Щодо Конституції США, то її особливістю є те, що в ній формально не було закріплено право приватної власності. Тільки V поправка запровадила судовий захист майна і закріпила принцип компенсації у випадку відчуження приватної власності для суспільного користування.

Водночас у силу вказаних вище обставин конституція будь-якої країни містить положення про власність. А.З. Георгіца зазначає, що у науковій літературі виділяють такі аспекти регламентації власності в конституціях зарубіжних країн.

А. *Закріплення статусу власності без вказівки її форми.* Наприклад, ч. 1 ст. 14 Основного закону ФРН проголошує: "Власність і право успадкування гарантуються". "Право власності не повинно порушуватися", - сказано у ст. 29 Конституції Японії.

Б. *Можливість відчуження власності у суспільних інтересах.* У переважній більшості сучасних конституцій передбачена можливість відчуження власності у суспільних інтересах. Як правило, це зроблено в досить лаконічній формі: "У передбачених законом випадках приватна власність може бути відчужена у суспільних інтересах за умов винагороди за втрати" - записано у ст. 42 Конституції Італії. Найбільш докладно це питання регламентується в Конституції Греції. В ній устанавлюється, що відчуження власності може здійснюватися тільки: а) з мотивів належним чином доказаної суспільної користі; б) у випадках, устанавлених законом; в) із попереднім повним відшкодуванням. Окрім того, в цій конституції визначені порядок обчислення розмірів відшкодування, встановлюється перелік монастирських земель, які не підлягають відчуженню.

В. *Закріплення різного статусу окремих форм власності.* Існують різні варіанти закріплення в конституціях форм власності та встановлення їх правового режиму. Так, у конституціях Італії, Казахстану розрізняють дві форми власності: суспільну (вона іменується іноді публічною, іноді державною) та приватну. В Конституції Азербайджану 1995 р. говориться про державну, приватну і муніципальну форми власності. В конституціях Єгипту. Португалії сказано про державну, кооперативну і приватну форми власності.

Різним є закріплення статусу окремих форм власності в конституціях зарубіжних країн. Так, у ст. 6 Конституції Казахстану 1995 р. державна і приватна власність захищаються однаково, жодна форма власності не володіє перевагами. Конституція Російської Федерації у п. 2 ст. 8 містить припис про те, що в Росії "визнається і захищається однаково приватна, державна, муніципальна та інші форми власності". Водночас Конституція Італії у ст. 42,

визнаючи, що власність може бути державною або приватною, і що економічні блага належать державі, товариствам або приватним особам, все ж віддає перевагу приватній власності, яка "визнається і гарантується законом". У В'єтнамі конституційні норми закріплюють вирішальну роль загальнонародної та колективної власності (ст. ст. 15, 19). Разом з тим держава створює усі необхідні умови для розвитку приватнокапіталістичних підприємств (ст. 21), заохочує вкладення у в'єтнамську економіку іноземного капіталу (ст. 25).

Характерною рисою суспільної системи зарубіжних країн є плюралізм форм власності, яка має два різновиди: приватна і публічна.

Переважаючою формою власності є приватна (лат. *privatus*): приватна трудова власність, власність кооперативів, акціонерних товариств (фірми, компанії, корпорації), транснаціональних корпорацій.

Публічна (лат. *publicus* – суспільний) власність своїм суб'єктом може мати державу, суб'єкт федерації, місто, громаду, політичну партію, церкву і т. ін. Приватна власність може носити як індивідуальний, так і колективний характер, а суб'єктом права цієї форми власності може виступати будь-яка фізична чи юридична особа. До згаданого вище варто додати, що за сучасних умов приватна власність усе частіше виступає не в індивідуальній, а в різноманітних асоційованих формах – колективній, акціонерній.

Щодо акціонерної форми власності, то в розвинених країнах нею охоплено близько 80% основного капіталу і продукції, що виробляється. Завдяки акціонерним фірмам стало можливим з'єднувати фінансові ресурси принципово різних обсягів і тим самим залучати до бізнесу як тих, хто має сотню вільних доларів, так і тих, чиї кошти складають десятки й сотні мільйонів доларів. Так, у США акціями володіє понад 60% дорослого населення, у Франції кількість індивідуальних власників акцій перевищує 6 млн. чоловік, в Англії – 10 млн.

Таким чином, на ґрунті різних форм власності складається ще більш різноманітна система форм господарювання. Сучасна зарубіжна економіка базується на: 1) малому і середньому бізнесі; 2) великих корпораціях;

3) державне господарювання і регулювання.

Г. *Закріплення об'єктів власності у конституціях.* У сучасних зарубіжних конституціях нерідко можна зустріти переліки об'єктів різних форм власності, але найчастіше - публічної. В найбільш загальній формі це зроблено у ст. 43 Конституції Італії, яка припускає можливість публічної власності "на певні підприємства або категорії підприємств, які відносяться до основних публічних служб, або до джерел енергії, або монополій, які експлуатують природні ресурси і складають предмет важливих суспільних інтересів". Основний закон ФРН у ст. 15 також допускає перехід у публічну власність "землі, природних ресурсів і засобів виробництва". Публічна власність – це власність держави, міста, громади, політичної партії і т. ін. Відомі два способи її утворення: націоналізація (одержавлення) і за рахунок бюджету.

Водночас треба зауважити, що у конституціях і нормах конституційного права демократичних держав є намагання виключити або

звести до мінімуму невиправдані соціальні відмінності, соціальні конфлікти, скоротити межю між багатством і бідністю. Про це свідчить аналіз ст. 20 Основного Закону ФРН, ст. 2 Конституції Франції, ст. 3 Конституції Італії, преамбула, а також статті 40, 50 Конституції Іспанії, статті 49, 50, 51 Конституції Болгарії та ін.

Третім компонентом суспільного ладу є політична система суспільства – цілісна й упорядкована сукупність державних і недержавних інститутів, відносин і принципів, що покладені в основу політичного життя конкретної країни і беруть участь у ньому.

У демократичному суспільстві політичне життя здебільшого зосереджене у державі, але у ньому беруть участь і недержавні інститути, наприклад політичні партії, підприємницькі структури, засоби масової інформації і т. ін. Останні мають бути певним чином визнані й повинні набути офіційного статусу. Щодо кримінальних, мафіозних та інших кланових організацій і угруповань – не інституційних, нелегальних, – то вони до так званої політичної системи не входять, хоча нерідко (особливо за авторитарних режимів) вплив на політичне життя чинять. Отже, структурними елементами політичної системи є: 1) держава в особі всіх трьох гілок влади зверху донизу; 2) політичні партії, підприємницькі структури, профспілки, різноманітні асоціації (антивоєнні, екологічні, громадської думки); 3) засоби масової інформації (так звана четверта гілка влади); 4) церква.

Усі згадані інститути утворюють механізм здійснення політичної влади, дають уявлення про структуру політичної організації суспільства. Функціональний аналіз політичної системи, тобто дослідження принципів і норм, що лежать в основі утворення, діяльності і взаємовідносин названих структур, розкриває особливості політичного режиму країни. І структурна, і функціональна сторони політичної системи більшою чи меншою мірою регулюються нормами конституційного права.

Політична система кожної конкретної країни визначається соціальним ладом суспільства, формою правління і характером політичного режиму. Це доволі гнучка субстанція, здатна або формувати суспільство, згуртоване єдністю інтересів, держави і народу (наприклад, у Швейцарії), або тільки спричиняти і примножувати конфлікти між ними (Ірак, КНДР та ін.).

Основи суспільного ладу зарубіжних країн як конституційно-правовий інститут неодмінно включають також сферу духовно-культурних (ідеологічних) відносин. *Духовно-культурні відносини у суспільстві - це відносини між: людьми, їх об'єднаннями, державою і суспільством у цілому з приводу духовно-культурних благ і відповідних матеріалізованих інститутів, установ (загальноосвітніх, наукових, культурних, інформаційних, релігійних, тощо), за допомогою яких реалізуються ці відносини*

Водночас держава зацікавлена у створенні умов для оптимального розвитку духовно-культурної (ідеологічної) сфери особи. З цієї метою вона встановлює найважливіші принципи, на базі яких забезпечується доступність отримання духовно-культурних благ якомога більшістю населення країни.

Хоча і досить рідко, але у конституційному законодавстві окремих країн можна знайти норми, які регулюють ставлення держави до різного роду предметів матеріальної культури (пам'ятників, творів мистецтва, книг, ікон тощо). В Конституції Греції 1975 р. (п. 3 ст. 3) можна знайти таку норму: "текст священного Писання зберігається незмінним. Офіційний переклад його будь-якою іншою мовою без дозволу Автокефальної Церкви Греції та Великої Константинопольської Церкви Христової забороняється". Відповідні норми про деякі святині релігії зафіксовані в конституційному законодавстві Бутану та Непалу.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Отже, у конституціях зарубіжних країн закріплена структура суспільного ладу, котра включає політичну, економічну, соціальну та духовно-культурну системи

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Таким чином, ми уяснили, що конституція в зарубіжних країнах це основний закон або сукупність законів. Вона відображає співвідношення політичних сил в суспільстві на момент її прийняття.

Поняття "конституція" прийнято в сучасній науці розглядати в двох основних значеннях.

1. В юридичному значенні цього слова, тобто як основний закон держави, що закріплює суспільно-політичний устрій країни, форму правління і форму державного устрою, виборче право і виборчі системи. А також правовий статус особи. Юридична конституція це документ, що закріплює основні параметри суспільства і держави.

2. В ході практичної реалізації основного закону країни і подальшого розвитку суспільства проходять зміни в співвідношенні основних соціальних сил, груп, політичних партій і рухів. Спостерігаються суттєві зміни в політичній обстановці, у співвідношенні найважливіших соціальних сил. Появляються нові інститути, приймаються нові закони, які суттєво змінюють або доповнюють норми юридичної конституції. Наслідком зазначених процесів є новий порядок здійснення державної влади, який може суттєво відрізнятись від того порядку, який передбачений юридичною конституцією. Цей указаний порядок і являється другим значенням конституції. Реальний порядок здійснення державної влади є фактичною конституцією.

Отже, розглянувши основи суспільного ладу, зазначимо, що конституції зарубіжних країн регламентують не всі суспільні відносини, що складають суспільний лад, а лише найбільш значимі, які і утворюють інститут конституційного права зарубіжних країн.

Складними системоутворюючими частинами суспільного ладу є економічна система, соціальні відносини, політична система і духовно-культурна сфера суспільства. До зазначеного вище треба додати, що

конституції зарубіжних країн звичайно більш ґрунтовно регулюють політичні суспільні відносини, ніж економічні, соціальні та духовно-культурні.

У будь-якій країні на суспільний лад постійно чинить вплив держава, політика якої визначається характером владних політичних сил, тобто суб'єктивним фактором. Цим і пояснюються відмінності у суспільному ладі зарубіжних країн, які мають більш-менш схожі умови життя суспільства.

При підготовці до семінарських занять, використовуючи тексти конституцій зарубіжних країн, підготувати приклад (статті або їх витяги) конституційного закріплення основ суспільного ладу в економічній, соціальній, духовно-культурній сферах.

Продовжити поповнення словника новими термінами та поняття державного права зарубіжних країн, наприклад: суспільний лад; інститут власності; публічна власність тощо.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення положень цієї теми особливу увагу слід звернути на такі аспекти:

Конституція як головне джерело державного (конституційного) права. Визначення конституції. Основні риси конституцій зарубіжних країн, їх класифікація, форма і структура. Порядок прийняття та внесення змін до конституцій зарубіжних країн.

Конституціоналізм, його основні етапи. Конституції старі, нові, новітні, їх характеристика. Зміст та особливості новітніх конституцій.

**ТЕМА № 3. Конституційно-правовий статус людини і громадянина у зарубіжних країнах
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

I. Права людини і громадянина. Загальна характеристика конституційно-правового статусу особи	47
II. Інститут громадянства в державному праві зарубіжних країн	52
III. Конституційні права і свободи, обов'язки громадян зарубіжних країн.....	55

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Автономов А.С. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: учеб. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2007. – 560 с.
2. Алебастров И.А. Конституционное право зарубежных стран: конспект лекций. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрайт-Издат, 2008. – 188 с.
3. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права.- Москва, 1998
4. Бостан С.К., Тимченко С.М. Державне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 504 с.
5. Георгіца А.З Конституційне право зарубіжних країн: Підручник . – Тернопіль:” Астон”, 2003.- 432 с.
6. Гринюк Р.Ф., Захарченко М.А. Конституційне право зарубіжних країн: Навчальний посібник. – Видання друге, перероб. і допов. – К.: Істина, 2009. – 376 с.
7. Закоморна К.О. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: конспект лекцій, навчальні схеми, словник термінів та основних понять: Навчально-методичний посібник. – Харків: Видавець ФО – П Впрямчук Н.М., 2008. 192 с.
8. Коваль В.С., Медведєв Ю.Л. Державне право зарубіжних країн: Навчально-методичний до семінарських та індивідуальних занять з курсантами й студентами другого курсу / Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. – 250 с.
9. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов под общей редакцией М.В.Баглая.- Москва, 2000.
10. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов Под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М.В. Баглая, д.ю.н., профессора Ю.И. Лейбо и д.ю.н., проф. Л.М. Энтина. – 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2005. – 1056 с.
11. Конституционное право. Энциклопедический словарь / Отв. редактор и рук. авт. коллектива С.А. Авакьян. – М.: Норма. – Инфра, 2000.
12. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. / За ред. В.М.Бесчастного. – К.: Знання, 2007. – 467 с.
13. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник; За заг. ред. В.О.Ріяки. – 2-ге вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 544с.

14. Конституційне право зарубіжних країн: навчальний посібник; за заг. ред. В.О.Ріяки. – К.:Юрінком Інтер, 2005.
15. Лапка О.Я., Пікуля Т.О. Конституційне (державне) право зарубіжних країн (у схемах): Навчальний посібник. – К.: Атака, 2008. – 216 с.
16. Маклаков В.В. Конституционный контроль в зарубежных странах: учеб. Пособие. – М.: Норма, 2007. – 656 с.
17. Малишко М.І. Конституції зарубіжних країн та України. - Навчально – методичний довідник. - Київ, 2000.
18. Малишко М.І. Конституції зарубіжних країн та України (основи конституціоналізму): навчально-методичний довідник – 2-ге вид., доп. - К.:МАУП, 2000.
19. Мишин А.А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран. – М.: «Белые альвы», 2000.
20. Міхневич Л.В. Конституційне право зарубіжних країн (загальна частина): Навч. –метод. посіб. для самост. вивч. дисц.. –К.: КНЕУ, 2005. – 164 с.
21. Плотницький В.И. Конституционное право зарубежных стран (в схемах): Учеб. Пособие. – М.: Новое знание, 2003. – 252 с.
22. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран. Учебник. – Москва, 2000.
23. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. –Підручник.- Київ, АртЕк, 2009.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

проаналізувати еволюцію розвитку основних прав і свобод в зарубіжних країнах в різні періоди розвитку конституціоналізму, в порівнянні з сучасними тенденціями розвитку прав і свобод

ВСТУП

Права людини необхідно розглядати як основу конституціоналізму. Головний сенс створення конституцій - це забезпечення свободи й безпеки людини.

Природні і невідчужувані права це ті, які належать їй від народження, до них відноситься право на життя, свободу, особисту безпеку.

Що стосується прав громадян, то вони пов'язані з фактом громадянства (належністю особи до визначеної держави). До таких прав відносяться виборче право, право на об'єднання в політичні партії і союзи.

В країнах тоталітарного соціалізму права людини і громадянина представляли як би єдине ціле, а важливе значення надавалось правам громадян і трудящих. Так, в конституції Китаю право на освіту і відпочинок надано лише трудящим .

Ряд прав і обов'язків людини і громадянина виникають тільки при досягненні визначеного віку : наприклад, право на працю - з 16 років, військовий обов'язок з – 18 років, а право власності виникає з моменту

народження, інколи і до народження, коли спадкоємцями можуть стати діти, які народились після смерті спадкодавця.

В теперішній час основи правового статусу особи і громадянина визначаються міжнародним правом. Конституції багатьох країн містять посилання на Загальну декларацію прав людини 1948 року і Міжнародні пакти про права людини 1966 року. Міжнародне право встановлює наступне:

- внутрішнє законодавство не повинно суперечити зафіксованим в міжнародних актах основним правам людини і загальнолюдським цінностям;
- не може бути абсолютної свободи і абсолютних прав, вони можуть бути обмежені на основі закону і тільки в тій частині, в якій це допущено конституцією на основі вимог міжнародного права і в визначених цілях;
- забороняється використовувати права з метою завдати шкоди правам і законним інтересам юридичних і фізичних осіб.

В країнах тоталітарного соціалізму соціалістична концепція прав людини виходила із принципу колективізму. В демократичних державах пріоритет надається особистим і політичним правам і свободам. В той же час в мусульманському праві права людини пов'язані з релігійною приналежністю і статтю.

За конституцією Сирії 1973 року президентом республіки може бути лише мусульманин. В багатьох мусульманських країнах жінки не мають виборчих прав, вони, будучи спадкоємцями, одержують лише половину долі спадщини, а їх свідчення в суді (двох жінок) прирівнюються до свідчень однієї особи чоловічої статі.

Статус особи в суспільстві, основні права свободи і обов'язки громадян регламентуються нормами конституційного права. Забезпечення прав і свобод громадян є сутністю демократичної правової держави, але ступінь розвитку цього інституту обумовлена багатьма особливостями соціально-економічного стану, політичного режиму в кожній країні. Права і свободи грубо попираються в тоталітарних державах, вони не мають необхідних гарантій в країнах, що розвиваються. Проблема захисту прав і свобод залишається актуальною і в багатьох розвинутих демократичних державах.

I. ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ

Права і свободи людини і громадянина – центральний інститут конституційного права. Його філософською основою являється вчення про свободу як природній стан людини і вищу цінність після самого життя.

Стан свободи реалізується через суб'єктивні права, які ґрунтуються на природному праві, а тому невід'ємні і невідчужувані. Вони зберігаються за людиною навіть тоді, коли вона сама від них відмовляється. Держава призвана охороняти права і свободи; закріплення, охорона, гарантії прав і свобод,

створення умов для їх втілення в життя складають ланку правових актів і дій, початком яких являється конституція.

Майже всі демократичні конституції країн світу при найповнішому перерахуванні прав і свобод кінець кінцем признають, що їх перелік не являється вичерпним. В Конституції Російської Федерації (ч.1 ст. 55) говориться, що перерахування в Конституції основних прав і свобод не повинно тлумачитись як заперечення або применшення інших загально визнаних прав і свобод людини і громадянина. Дане формулювання слід розуміти як признання багатогранних прав і свобод, які при всій їх важливості не відносяться до категорії основних чи фундаментальних. Такі права і свободи неконституційного рівня закріплені в інших галузях національної системи права.

Конституційні права і свободи являються головним елементом конституційних правовідносин, виникаючих між людиною (громадянином) і державою. Правовідносини відносно основних прав і свобод відрізняються від основних правовідносин відносно інших прав особливим механізмом захисту і силою прямої дії конституції. Вони підлягають особливому юридичному захисту з боку держави.

Конституційно-правовий статус людини і громадянина – один із найважливіших інститутів конституційного права. Більш того, його слід розглядати як основу конституціоналізму, оскільки головний сенс прийняття конституцій полягає в забезпеченні свободи і безпеки людини насамперед від свавілля державної влади. Сукупність основних прав і свобод разом з обов'язками складає конституційно-правовий статус людини і громадянина. Цей статус є мірою свободи, тобто поєднання можливої і реальної поведінки кожної людини, він являється основою загальної правоздатності людини, тобто відкриває їй можливість для будь-яких законних дій.

Конституційно-правовий статус людини і громадянина – це елемент правового статусу фізичної особи в цілому. Тобто, правовий статус особи в цілому являє собою систему закріплених в правових нормах зв'язків між людиною, суспільством і державою. Такі зв'язки є досить різноманітними, вони регламентуються практично всіма галузями і джерелами права. Найбільш значимі із них отримують своє закріплення в конституції відповідної держави і утворюють основу правового статусу людини і громадянина або конституційний статус особи. Але конституційно-правовий статус людини і громадянина – це поняття більш широке, ніж конституційний статус, так як коло джерел конституційного права не обмежується тільки однією конституцією. А конституційне право регламентує основоположні аспекти правового статусу людини і громадянина, тобто його основи, зафіксовані в конституції.

Конституційно-правовий статус людини і громадянина являє собою складний, комплексний інститут, що включає декілька елементів. Це його конституційні принципи, громадянство, права, свободи та обов'язки, а також конституційні гарантії прав і свобод.

Щодо прав, свобод людини і громадянина, то слід зазначити, що ідея про те, що люди від народження вільні і рівні у своїх правах, що їм в силу народження належить ряд невідчужуваних (природних) прав, лягла в основу перших конституційних актів, що приймалися в ході Англійської, Американської. Французької революцій 17 – 18 ст. І в подальшому жодна з держав, які претендували називатись демократичними, не могли не записати в своїй конституції визначений перелік прав і свобод. Тим самим права людини, залишаючись морально-політичним імперативом, набули юридичної форми і стали найважливішим інститутом конституційного права. В подальшому вони стали інститутом і міжнародного права.

Населення зарубіжних країн характеризується неоднорідним складом. Воно включає громадян, іноземців, осіб без громадянства і інші категорії. Кожна із зазначених категорій володіє своїм правовим статусом. Основна маса населення будь-якої країни – це громадяни. Їх належність до держави регулюється конституційно-правовими нормами, які у своїй сукупності представляють інститут громадянства - найважливіший інститут конституційного права зарубіжних країн.

Інститут громадянства, правове положення особистості бере свій початок з епохи нового періоду, періоду перших буржуазних революцій. Саме буржуазні революції, що знищили феодальні привілеї та нерівність між прошарками, надали кожному громадянину рівний правовий статус. Буржуазні конституції і конституційні акти періоду становлення нового буржуазного ладу вперше закріпили правовий статус громадян, основні права і свободи, причому права громадян виходили і базувались на правах людини.

Виходячи із теоретичних передумов базуючись на природно – правовій концепції, на теорії “ природних “ прав людини, слід розрізняти права людини і права громадянина. Права людини належать індивіду як такому, вони притаманні йому від народження і являють собою природні права. Права громадянина базуються на факті приналежності індивіда до держави – ці права надаються індивіду внаслідок його приналежності до конкретної держави.

Отже, права і свободи людини належать кожному індивіду, а права і свободи громадянина – тільки тим особам, які є громадянами даної держави. Права і свободи громадянина не слід змішувати і з громадянськими правами та свободами, які як правило, належать кожній особі.

Природно - правова концепція в найбільш послідовному виді отримала закріплення в Декларації прав людини і громадянина 1789 року періоду Великої французької буржуазної революції. Декларація була сформульована в дусі загальнонаціонального маніфесту, урочисто проголошуючого права вільних людей. Люди народжуються і залишаються вільними і рівними в правах, вказувалось в ст. 1 Декларації.

Вплив природно - правових теорій відобразився і в проведеній в Декларації відмінності між правами людини, які належать їй від природи як “природні і невідчужувані”, та правами громадянина, що отримує їх від держави в силу своєї приналежності до останньої. До прав громадянина як

правило належать ті з них, які визначали правовий статус, закріплений в конституціях і найважливіших законах держави.

В якості прав людини або “природних і невідчужуваних “ прав проголошувались: свобода, власність, безпека, опір пригнобленню – ст. 2 Декларації. Свобода визначалась як можливість робити все, що не спричиняє шкоди іншому. Здійснення свободи як і інших природних прав людини реалізується лише в тих межах, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Межі ці визначались лише законом – ст. 4 Декларації. У зв'язку з цим було названо декілька видів свобод: індивідуальна свобода –ст. 7, 8; свобода друку –ст. 11, віросповідання –ст. 10.

В Декларації прав людини і громадянина особливо підкреслюється значення права на власність. Окрім ст. 2, що відносила його до” природних “прав людини, власності була присвячена ст. 17, яка проголошувала право на власність “священним та недоторканим”. В даній статті особливо підкреслювалось, що права на власність ніхто не може бути позбавлений, за винятком тих випадків коли законом буде встановлена суспільна необхідність такого акту при умові справедливого і попереднього відшкодування.

Природні права людини у французькій Декларації 1789 року були доповнені правами громадянина. Був сформульований принцип презумпції невинуватості, основні принципи кримінального права і процесу, декларувалось право рівномірності в розподілі податків відповідно стану кожного, право вимагати звітів про свою діяльність від посадових осіб.

У французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року були в найбільш розгорнутому вигляді закріплені природні права людини, які вперше в державно-правовому акті були сформульовані в американській Декларації незалежності 1776 року. В цьому документі до природних прав людей, як вказувалося у Декларації, були віднесені життя, свобода і прагнення до щастя. Поряд з цим визнавалося право народу на повстання і повалення уряду, що не задовольняє народ.

Сукупність основних прав і свобод разом з обов'язками складає конституційно-правовий статус людини і громадянина. Цей статус є мірою свободи, тобто поєднання можливої і реальної поведінки кожної людини, він являється основою загальної правоздатності людини, тобто відкриває їй можливість для будь-яких законних дій.

В багатьох конституціях відмінності між правами людини і правами громадянина проводяться в самих формулюваннях відповідних статей. Для означення суб'єкта прав людини зазвичай вживаються терміни “кожний” , “всі”, “ніхто” або безособові формули типу “признається право”, ”гарантується свобода” (мається на увазі, що це відноситься до кожної людини). Стосовно прав громадян в статтях конституцій прямо зазначається: “громадяни мають право”, “громадянин може”.

Іноколи замість вживання слова “громадяни” указується на приналежність до нації, наприклад, “всі німці”, “кожний іспанець”. Треба мати на увазі, що в західних країнах термін “нація” означає не етнічну, а політико-державну

спільноту, людський субстрат держави. Наприклад, іспанська нація за конституційним правом Іспанії охоплює не тільки етнічних іспанців, а й всіх інших іспанських громадян незалежно від раси та національності. В Основному законі Німеччини 1949 року про це прямо зазначено в ч.1 ст. 116, що німцем є кожний, хто володіє німецьким громадянством або хто знайшов притулок на території Німецької імперії станом на 31 грудня 1937 року в якості притулку або пересування особи німецького походження чи потомка.

Отже, інститут громадянства, прав і свобод вступив до нового етапу свого розвитку у XX столітті, особливо у його другій половині. Ця обставина була пов'язана з розмахом загальнодемократичного руху в зарубіжних країнах, з прийняттям нових конституцій, де правове закріплення одержали нові соціально-політичні, особисті права і свободи.

Проблема прав і свобод громадян протягом останніх двох століть була внутрішньою справою окремих зарубіжних країн. Однак, в теперішній час, у зв'язку з прийняттям в 1948р. Загальної Декларації прав людини, в 1966р. Міжнародного пакту про економічні, соціальні, культурні права і Міжнародного пакту про громадянські і політичні права ця проблема вийшла за національні рамки. Дана концепція із суто внутрідержавної перетворилась в проблему міжнародного права.

Міжнародні акти, ратифіковані державою, можуть діяти безпосередньо і застосовуватись судами країни як її внутрішнє право. Багато конституцій встановлюють верховенство міжнародного права над внутрішнім законодавством. З іншого боку, норми міжнародного права про права людини можуть діяти і через внутрішнє законодавство, якщо вони імplementовані (включені) в законодавство країни.

Міжнародне право в сфері прав і свобод людини встановлює наступні основні принципи:

- 1) внутрішнє законодавство не повинно суперечити зафіксованим в міжнародних актах основним правам людини і загальнолюдським цінностям;
- 2) нема абсолютної свободи і абсолютних прав, вони можуть бути обмежені, але тільки на основі закону в рамках міжнародних документів;
- 3) забороняється зловживати правами, тобто використовувати на шкоду законним правам фізичних і юридичних осіб;
- 4) права людини обмежені правами інших осіб.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, права людини у сучасному розумінні представляють його якості і можливості розвитку, обумовлені соціальними умовами природи особи і визначаючі міру свободи людини. Закріплені міжнародними актами, ці права існують незалежно від їх визнання тією чи іншою державою. Вони тісно пов'язані з правами громадянина, зафіксованими в конституціях зарубіжних країн. Разом з тим, права людини не можуть існувати поза державою, оскільки кожний індивід, кожна людина в тій чи іншій мірі належить до визначеної

держави, користується правовим статусом, реалізує юридичні права і свободи і несе певні обов'язки.

II. ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСТВА В ДЕРЖАВНОМУ ПРАВІ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.

Правовий стан особи залежить перш за все від її статусу: громадянин, іноземець, особа без громадянства.

Важливою передумовою набуття людиною всіх встановлених законом прав і обов'язків в державі являється громадянство.

Громадянство – це сталий правовий зв'язок з даною державою, тобто признання державою даної особи в якості повноправного суб'єкта всіх прав і обов'язків, або ж, - громадянство – взаємозв'язок особи і держави, що породжує з обох сторін права і обов'язки.

Регулювання відносин, які пов'язані з набуттям та втратою громадянства, відноситься до прерогатив державної влади і витікає з принципу державного суверенітету. Громадянство створює права і обов'язки для особи не лише на території держави, але й за кордоном.

В конституційному праві зарубіжних країн вживаються 2 терміна : громадянство і підданство. Вище було зазначено, що таке громадянство, термін “підданство” застосовується в монархіях, відображає зв'язок конкретної людини з монархом, тобто це звучить як “підданий його величності”.

Більшість населення в країнах світу складають громадяни. В деяких країнах Європи (Швейцарія, Бельгія) проживає значна кількість іноземців, які складають значну частину робочої сили, вони, зазвичай, зайняті на важкій, брудній, низькооплачуваній роботі. В нафтопереробних країнах Арабського сходу (Кувейт, Катар, Саудівська Аравія) законтрактовані на декілька років робітники нафтопромислів (переважно з країн Азії) складають не рідко більше половини численності населення країни (в Об'єднаних Арабських Еміратах на початку 80-х років ХХ століття їх численність досягла 80 %). Ці робітники живуть, як правило, в спеціальних місцях поселення, будь які економічні страйки і політична діяльність їм заборонені.

Інститут громадянства включає норми, що регулюють правове положення іноземних громадян, осіб без громадянства (апатридів), біженців, з ним тісно пов'язане надання політичного притулку, видача особи іншій державі (екстрадиція), можливість видворення із країн.

В державах з унітарною формою правління існує єдине громадянство, в багатьох федеративних – подвійне: кожен громадянин вважається громадянином союзу і одночасно - суб'єктом федерації (провінції, штату).

В федеративних державах існує розподіл компетенції між союзом і суб'єктами федерації, внаслідок цього мають деякі відмінності в правових нормах між суб'єктами однієї і тієї ж федерації (наприклад, в визначенні підсудності, сфери дії податкового, кримінального, сімейного законодавства).

Суттєвою новелою останнього часу є громадянство Європейського Союзу, яке поширюється на всіх громадян держав - членів ЄС і сприяє суттєвому поширенню їх прав і свобод, однак держава відмінє пріоритет національного законодавства.

Громадянство набувається 2-ма основними способами:

- в силу факту народження (“філіація”);
- шляхом натуралізації (“укорінення”) – це надання особі громадянства уповноваженими на це органами держави; звичайно це роблять від імені глави держави.

Придбання громадянства в силу народження не потребує волевиявлення особи, воно здійснюється автоматично на основі діючого законодавства. При цьому в якості основних принципів застосовуються принципи “права крові” і “права ґрунту”.

Перша підстава означає набуття дитиною громадянства батьків незалежно від місця її народження. Проблема може лише виникнути лише в випадку коли батьки мають різне громадянство, це питання в більшості випадків вирішується на основі письмової згоди батьків про вибір громадянства дитини. До цього дитина може бути особою без громадянства, або набутти громадянство за місцем народження.

Принцип права ґрунту застосовується до більш вузького кола осіб, найчастіше до тих, громадянство батьків яких або батьки яких невідомі, а найчастіше до тих, що народились на території даної держави, дітям громадян іншої держави, якщо тільки вони не знаходились в службовому відрядженні чи були туристами.

Для більшості сучасних країн характерно поєднання і принципу “права ґрунту” і принципу “права крові”.

Натуралізація – це звернення особи, що фактично проживає в країні з заявою про надання громадянства. Як правило, цього добиваються іммігранти, особи, що вступили в шлюб з громадянином даної держави.

В ряді випадків необхідно також подати заяву і в органи держави тієї країни із громадянства якої особа бажає вийти.

Ці дві заяви подаються в місцеві органи міністерства внутрішніх справ або юстиції, але часто вони повинні бути написані на ім’я глави держави. При цьому в США, наприклад, необхідно дати клятву вірності цій країні. Натуралізація досить поширена в країнах з масовою імміграцією (США, Великобританія), а також в тих країнах які зацікавлені в імміграції внаслідок малої чисельності свого населення (Австралія, деякі країни Латинської Америки).

Набуття громадянства шляхом натуралізації не є суб’єктивним правом людини. Законодавець на свій погляд може надати визначені переваги якійсь категорії осіб і навпаки, ускладнити натуралізацію. Зазвичай законодавство вимагає дотримання ряду умов:

- знання державної мови;
- наявність джерел для існування;

- доказів відсутності у особи тяжких хвороб;
- проживання на території країни визначеного терміну (в Угорщині – 3 роки, Великобританії – 7, Німеччині 8 (до 1999 року було 15), в Швеції – 12, Франції – 15);
- не бути зареєстрованим в документах Інтерполу в якості терориста;
- в ряді країн – мати житло(Німеччина), “ хороший характер” – Великобританія, і таке інше.

Значення надається політичним поглядам іммігрантів, їх належності до якоїсь партії.

В окремих Арабських країнах (ОАЕ, Саудівська Аравія, Кувейт) громадянство може бути надано лише мусульманам, а інші для цього повинні змінити свою релігію.

Вступ в шлюб не надає автоматичного громадянства, хоча і полегшує його набуття (наприклад, у Франції і Італії видається посвідка для тимчасового проживання. В Україні це називається “ дозвіл на імміграцію”).

Крім вищезазначених способів набуття громадянства існують і інші, менш поширені. До них відносять :

- визнання громадянства (всі жителі території, якщо вони не відмовляються від цього, на день створення нової держави признаються її громадянами);

- оптація – вибір громадянства тієї чи іншої країни в зв’язку з переходом частини території від однієї держави до іншої або проголошення частини території попередньої держави новою незалежною державою (приклад - Молдова і Придністров’я);

- трансферт – перехід території супроводжується зміною громадянства без права вибору, що буває рідко, але мало місце в деяких державах після другої світової війни (після 2 світової війни Ельзас і Лотарингія, що відійшли до Франції) ;

- реєстрація – передбачає спрощений порядок набуття громадянства, наприклад, якщо батьки даної особи були чи являються громадянами країни або особа служить в збройних силах, займає державну посаду);

- поновлення громадянства (для колишніх громадян даної держави).

Громадянство дітей при зміні громадянства батьків змінюється в залежності від віку дітей. Зазвичай діти до 14 річного віку (в деяких державах – до 12 років, в США і інших державах встановлений ще нижчий вік) автоматично слідує за батьками, набуваючи без зайвих формальностей нове громадянство. Складності виникають якщо громадянство змінює один із батьків, в такому випадку громадянство малолітньої дитини зберігається або змінюється за письмовою згодою батьків. При зміні громадянства дітей у віці 12 –14 – 18 років зазвичай запитують їх згоди в присутності представника судового відомства, нотаріуса чи іншого представника державних органів, а також педагога.

Втрата громадянства : можливі два способи – це

1) вихід із громадянства по ініціативі особи (заява надається в місцевий орган міністерства внутрішніх справ (юстиції), але дозвіл дає глава держави. Інколи дозвіл дається, якщо особа набула інше громадянство (приклад – Туреччина) і

2) позбавлення громадянства по ініціативі держави . В ряді країн дозволяється позбавляти громадянства тільки натуралізованих громадян і осіб, що одержали громадянство по реєстрації, за злочини, указані в законі (наприклад, набуття громадянства незаконним шляхом). В країнах Латинської Америки позбавлення громадянства (відносно як натуралізованих, так і корінних громадян) використовується в якості додаткового покарання, що призначається судом за деякі злочини (шпіонаж і т. ін.)

Новітні конституції багатьох країн забороняють позбавляти громадянства.

Висилка громадян із країни, що раніше практикувалось в деяких державах тоталітарного соціалізму, в більшості країн заборонена. По відношенню до іноземців вона може бути здійснена, але лише за постановою суду.

Екстрадиція – видача іноземній державі осіб, що порушили закон цієї держави, для слідства і суду. Вона можлива в відповідності з міжнародним договором або без нього, але не допускається видача осіб, що звинувачуються в політичних злочинах. Зазвичай не видаються власні громадяни за злочини проти іншої держави або його громадян : таких осіб судить свій суд. Екстрадиція іноземців не дозволяється, якщо відповідні діяння в країні перебування іноземця не вважаються злочинами.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Отже, правове регулювання інституту громадянства здійснюється, як правило, конституціями та спеціальними законами про громадянство. При цьому конституції визначають найбільш загальні принципи, а закони містять конкретну регламентацію різних аспектів громадянства, перш за все підстав його набуття та припинення. Але існують і конституції, які не містять спеціальних норм про громадянство (Конституція Італії). Конституція Куби 1976 р. (в редакції 1992 р.), навпаки, включає цілу главу про громадянство.

ІІІ. КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА І СВОБОДИ, ОBOB'ЯЗКИ ГРОМАДЯН ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.

Конституційні права і свободи володіють специфічним набором засобів і методів їх захисту. До їх числа відносяться : конституційно-судовий механізм (конституційні суди), судовий захист, адміністративні дії органів виконавчої влади, законний самозахист людиною своїх прав, міжнародно-правовий механізм. В ряді країн цей механізм носить більш розгалужений характер, будучи доповненим адміністративною юстицією, а також трудовою юстицією (для розгляду трудових спорів, в тому числі між робітниками і державою).

Виділяючи дві складові частини в формулі “права людини і права громадянина”, можна сказати, що перші притаманні всім людям від народження незалежно від того, являються вони громадянами держави в якій живуть, чи ні. А права громадянина включають в себе ті права, які закріплюються за особою тільки в силу її належності до держави (громадянство). Таким чином, кожен громадянин тієї чи іншої держави володіє всім комплексом прав, які відносяться як до загально визнаних прав людини, так і до всіх прав громадянина, які признаються в даній державі, а негромадянин – повністю лише першою частиною цього комплексу. Ця так звана “дискримінація” допускається міжнародним співтовариством, бо правомірне бажання кожної держави надати весь комплекс прав тільки особам, які постійно зв’язані з долею країни і в повній мірі несуть конституційні обов’язки.

Права людини – це права, що притаманні людям від народження незалежно від того, являються вони громадянами держави в якій живуть чи ні. Права громадян – це ті права, які закріплюються за особою тільки в силу її приналежності до держави (громадянства).

Деякі права надаються виключно громадянам з позицій міркувань історичного і економічного порядку (наприклад, в Російській Федерації право приватної власності гарантується всім і відноситься до категорії прав людини, а приватної власності на землю – тільки до прав громадян). Або в силу особливостей деяких гарантій (держава в змозі гарантувати захист за межами країни лише своїм громадянам).

При зростаючій міграції населення різних країн, і перш за все робочої сили і біженців, а також в зв’язку з розвитком широких контактів в світі бізнесу, науки і культури в кожній країні постійно знаходиться, а часто і осідає багато людей, які за різними причинами або тимчасово не набувають громадянства держави перебування. Їх правовий статус визначається лише статусом прав людини, який, однак, охороняється кожною державою в силу її конституції і міжнародного права. В зв’язку з цим конституції країн світу, слідує встановленій в міжнародно – правових актах термінології, говорячи права людини, вживають слова “ кожний має право”, “ ніхто не може бути позбавлений “і т. д.. коли ж мова іде про права, які надаються лише особам, що мають громадянство даної держави, то вживається чіткий термін “громадяни мають право”. Отже, за термінологічною відмінністю стоїть відмінність правового статусу, тобто об’єму прав і обов’язків людини і громадянина. Іноді права громадянина формулюються як права народу (Японія), або як права осіб певної національності (етнічної) належності (Іспанія, ФРН). Однак і тут наявність їх прямо пов’язується зі станом громадянства. Співвідношення між відповідним чином сформульованими правами людини і правами громадянина в основних законах різних держав неоднакові, що відображає різні підходи в конституційній теорії та практиці.

Важливу роль у з’ясуванні прав і свобод особи та її конституційного статусу в цілому відіграють принципи цього статусу. До таких принципів

звичайно відносять свободу і рівність. І це не випадково, бо відповідні філософські категорії тісно пов'язані. З самого початку існування сучасної державності в конституціях в тій чи іншій формі (зазвичай у загальній) фіксують вимогу свободи і рівності. Так, Декларація прав людини і громадянина Франції 1789 року починалася словами :”Люди народжуються і залишаються вільними та рівними в правах”.

Традиційне для зарубіжного конституціоналізму тлумачення свободи полягає в тому, що її звичайно сприймають як відсутність широких обмежень діяльності особи. Але це не означає абсолютної свободи. Межею свободи будь-якої людини є свобода інших людей. Ці ідеї знайшли відображення в конституційних текстах, так ст. 2 Основного закону ФРН гласить:” Кожний має право на вільний розвиток своєї особистості, оскільки він не порушує права інших і не йде супроти конституційного порядку чи моралі”. Аналогічні або близькі за змістом положення містять в собі конституції багатьох держав.

Найчастіше принцип свободи деталізується у проголошених в конституціях особистих правах і свободах. Останні тісно пов'язані з поняттям процесуальних гарантій прав і свобод. Деякі автори виділяють процесуальні гарантії в окрему групу особистих прав – прав обвинуваченого в судовому процесі. Проте зміст процесуальних гарантій набагато ширший, він охоплює не лише процедури судочинства, а й попередні процесуальні стадії.

В основних законах багатьох держав встановлюються загальні вимоги законності проведення затримань, арештів, обшуків та інших процесуальних дій. Конституції закріплюють окремі демократичні засади судочинства. У найширшому обсязі це відображено в новітніх конституціях Греції, Іспанії, Португалії, Швеції, а також у конституціях 90-років 20 століття. Відповідні конституційні положення несуть на собі відбиток міжнародних документів про права людини.

Ці ж самі питання регламентуються і окремими старими конституціями, наприклад, процесуальні гарантії прав і свобод особи та демократичні засади судочинства у США зафіксовані у Біллі про права 1791 р. (перші десять поправок до конституції).Так, принцип проголошений у ст. 5 Білля про права називається привілеєм проти самозвинувачення, згідно з цією статтею, “ ніхто не буде примушений свідчити проти самого себе “.

Відповідні конституційні положення конкретизуються в законодавстві та інших правових джерелах. В англійських країнах велику роль у визначенні змісту процесуальних гарантій відіграють судові прецеденти. Конституційне закріплення процесуальних гарантій надає їм вищого авторитету і політичної значущості.

Характеризуючи конституційний статус особи необхідно проаналізувати і інший принцип - принцип рівності. Юридичний зміст принципу рівності - це визнання рівності всіх перед законом, в наданні всім громадянам однакових прав і обов'язків. Принцип рівності означає відсутність будь – якої дискримінації.

Дискримінація – форма насильства над людиною. Це поправлення або обмеження прав людини за ознаками соціальної, расової, національної чи мовної приналежності.

Дискримінація – це заперечення рівності громадян і основних принципів демократичної правової держави.

В минулому дискримінація в ряді країн піднімалась на рівень державної політики (в фашистських державах утверджувались расові переваги; переслідувались люди лівих переконань; проповідувався антисемітизм, в соціалістичних країнах – проводились репресії проти інакомислячих).

Расова дискримінація – формально заборонена майже у всіх країнах. В США це було зроблено більше 100 років тому. Однак на практиці расова дискримінація все ж таки не зникла, разом з неграми на безправ'я приречені і мексиканці, індійці. У Великобританії, Німеччині, Франції безробіття серед чорношкірих вихідців із Азії, Африки в 2 рази більше ніж серед білих (не можуть вільно наймати квартири, відвідувати культурні заклади). В складному становищі часто знаходяться і іммігранти, що живуть в ряді інших країн Західної Європи, в ОАЗ.

Найгрубіша форма расової дискримінації – апартеїд – система відокремленого існування рас. Склавшись в колишній період, вона існувала в Південній Родезії (Зімбабве), Намібії, панувала в ПАР, де була закріплена конституційно. І тільки в 80-ті роки країна перейшла до демократичного правління.

Дискримінація жінок і молоді набула досить великого поширення. Лише впертою боротьбою в деяких країнах жінки добились емансипації – зрівняння прав з чоловіками.

Навіть в США поправка до Конституції, яка повинна була закріпити рівноправ'я жінок, протягом багатьох років з часу свого схвалення. Конгресом (1973 р.) так і не була ратифікована необхідною кількістю штатів, і як наслідок цього не ввійшла в силу. Разом з тим в США жінки більше ніж половина населення, але страждають від дискримінації в оплаті праці, мають обмежені можливості при одержанні професії, роботи. Жінок мало в зарубіжних парламентах і урядах.

Від дискримінації страждає і молодь (високий процент безробіття, оплата праці нижча). Особливо важко молоді, що страждає від подвійної дискримінації: і расової і вікової.

Дискримінація по релігійному принципу (в ісламських країнах – Ірак, Афганістан, державах Арабського Сходу).

Принцип рівності відображений практично у всіх конституціях. “Усі люди рівні перед законом. Чоловіки і жінки рівноправні. Нікому не може бути завдано шкоди або віддано перевагу за ознаками його статі, його походження, його раси, його мови, його вітчизни і місця народження, його віросповідання, його релігійних або політичних переконань” – зафіксовано в ст.3 Основного закону ФРН.

З принципом рівності пов'язаний і факт проголошення в новітніх конституціях державного захисту прав та інтересів національних меншин. У статті 6 Конституції Італії сказано, що “Республіка відповідними засобами охороняє мовні меншини”. Захист прав національних меншин, інтересів різних етнічних груп передбачено також конституційними актами Канади, Швеції та деяких інших держав.

Про права національних меншин ідеться і в конституціях держав Східної та Центральної Європи, а також тих, що утворились на терені колишнього СРСР.

Визначаючи зміст конституційного статусу особи, слід звернути увагу на проблему зв'язку прав та обов'язків особи. В теорії і практиці зарубіжного конституціоналізму наявність такого зв'язку нерідко заперечується. Існування обов'язків не відкидається, але вони не сприймаються в органічному взаємозв'язку з правами. Деякі правознавці вважають, що такий взаємозв'язок привів би до обмеження прав особи. Теза ж про відсутність взаємозв'язку прав і обов'язків аргументується тим, що невиконання особою того чи іншого обов'язку не позбавляє її прав. Даний підхід спрощує природу прав і обов'язків особи. Разом з тим водночас немовби знімається питання про обов'язки держави щодо забезпечення проголошених у конституціях прав і свобод особи.

Однак у змісті новітніх конституцій просліджуються нові підходи до цього питання. Так, у ст. 12 Конституції Португалії записано, що “ всі громадяни користуються правами і мають обов'язки, закріплені за ними Конституцією”. Такі ж положення можна знайти і в основних законах держав центральної та Східної Європи, а також в конституціях держав, що утворились на терені колишнього СРСР.

Проблема взаємозв'язку прав і свобод має ще один аспект, а саме :встановлюючи права і свободи особи, держава обмежує себе і бере відповідні обов'язки.

Такий підхід відображений у текстах основних законів :

Греції ст 2. “ Повага і охорона людської особистості є першорядним обов'язком держави”;

- ст. 2 Конституції Росії гласить, що ”людина, її права і свободи є вищою цінністю. Визнання, дотримання і захист прав і свобод людини і громадянина – обов'язок держави.”

- ст. 1 Основного закону ФРН :” Людська гідність недоторканна. Поважати і захищати її – обов'язок державної влади”.

Разом з тим у конституціях вказується і на обов'язки особи щодо держави, обов'язки не завжди закріплюються в конституційному порядку, але все ж існують і розглядаються як необхідні обмеження конституційної свободи громадянина. Ці обов'язки витікають із приписів кримінального, адміністративного права.

До II -ї світової війни конституції західних держав практично не знали інституту обов'язків громадян.

Взагалі ж, ці обов'язки завжди признавались і закріплювались в окремих законах, звичаях, це:

- поважати Конституцію;
- приймати участь в виборах (там де обов'язкове голосування);
- сплата податків,
- являться в суд,
- відбувати військову повинність.

Порушення цих обов'язків тягне за собою покарання. Після II-ї світової війни новітні конституції закріпили “обов'язок” трудитись, працювати (Іспанія, Еквадор, Японія).

Таким чином, форми юридичного закріплення прав і свобод в кожній державі різні. Це зв'язано з нерівномірністю економічного, політичного розвитку, різноманітністю правових систем і традицій.

Із всього комплексу прав і свобод можна виділити 3 групи, які хоч і не в однаковій мірі, але закріплюються, признаються чи являються предметом боротьби у всіх країнах. Це такі, як:

- особисті,
- політичні,
- соціально-економічні і культурні права і свободи.

Особисті права, що мають конституційний характер, зазвичай відносять до невід'ємних прав особи. Особисті права — це можливості людей, що характеризують їх фізичне і біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб, можливості щодо захисту *своїх* прав, свобод і законних інтересів.

Вони поширюються не тільки на громадян тієї чи іншої держави, а й на інших людей, що проживають на її території. Вони як би похідні від права на життя, яким володіє кожна людина.

Захист людини від свавілля держави відображається в признанні таких прав і свобод як гідність особи, право на життя, недоторканність особи, свободи приватної власності і т.д.

Право гідності особи – право на повагу і обов'язок поважати інших. Воно закріплено в ст. 1 Основного закону ФРН; ст. 10 Конституції Італії, а також конституціях Греції, Португалії.

Особиста гідність – заборона піддавати катуванню, насильству, а також без добровільної згоди особи медичним, науковим чи іншим досліддам.

Захисту гідності слугують і інші конституційні норми:

- право на гідне життя;
- невторчання в особисте життя;
- недоторканість приватної власності;
- заборона використання і поширення інформації про особисте життя.

В розвиток конституційних норм гідність особи охороняється нормами ряду галузей права, аж до кримінального, яке передбачає такі склади злочинів, як наклеп і образа.

Право на життя – ніхто не може бути довільно позбавлений життя. Така норма закріплена всіма міжнародно-правовими нормами про права людини і майже всіма Конституціями країн світу.

Гарантії цього права не зводяться до заборони вбивства (це передбачається кримінальним кодексом кожної країни). В якості гарантій права на життя розглядається система охорони здоров'я; охорони нещасних випадків на виробництві; профілактики дорожньо-транспортних пригод; протипожежної безпеки.

Одним із важливих аспектів права на життя являється питання смертної кари. У багатьох країнах вона конституційно заборонена.

Релігійний перехід до її повної заборони базується на недопустимості людей вмішуватись в виключне право Бога як давати життя, так і, відбирати його у людини. Але нерідко Конституції передбачають, що смертна кара може бути встановлена за особливо тяжкі злочини проти життя (умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, терористичних акцій і бандитизм, що привели до гибелі людей).

Смертна кара зберігається в США, Великобританії та ряді інших країн.

Рада Європи в прийнятому в 1983 р. Додатковому Протоколі №6 до Конвенції про захист прав і основних свобод призвала держав-учасниць відмовитись від смертної кари. Ряд держав ввели мораторій на приведення до виконання винесення смертних вироків.

Свобода і недоторканість особи – це визнання людини вільною. Ніхто не вправі силою чи погрозами змусити людину до якихось дій. Особа сама вправі розпоряджатись своїм життям: вступати до вузу; заключати договір, вступати в шлюб; приймати участь в голосуванні.

Зміст права на свободу – це гарантії від безпідставних арештів, обшуків чи затримань. Людина не може бути затримана чи арештована без наказу суду.

В зарубіжних країнах широко поширено, розвинуто звільнення арештованого чи затриманого під заставу.

Недоторканість житла – це конституційна гарантія захисту тих сторін особистого життя людини, які вона не бажає робити надбанням інших.

Таємниця разом з тим, в даному випадку не прикриває якусь протиправну діяльність, а відображає природне намагання кожної людини мати власний світ інтимних і ділових інтересів, захищених від чужих очей.

Втручання держави в особисте життя можливе лише на основі закону при наявності признаних законом підстав чи звинувачення даної особи в скоєнні злочину.

Конституцією і законами закріплюється право людини на особисте та сімейне життя, на захист свого доброго і чесного імені. Ні від кого не можна вимагати свідчень стосовно родичів, інтимних зв'язків, джерел фінансового стану сім'ї.

Це право недоторканості особистого життя включає також право на таємницю листування, телефонних розмов поштових і телеграфних відправлень.

Ріст злочинності і тероризму примушує деякі держави допускати перлюстрацію особистих листів, установку диктофонів, підслуховуючих пристроїв в телефонах і автоматах.

Так, в США діє закон про контроль над злочинністю і безпеки на вулицях, який дозволяє у визначеному порядку (при наявності ордера суду) підслуховувати розмови осіб, що підозрюються у скоєнні тяжкого злочину.

Свобода совісті і віросповідання – право людини вірити в Бога в відповідності з вченням тієї чи іншої релігії, або бути атеїстом. Це особливо важливо в країнах з державною релігією. В більшості ж країн церква відокремлена від держави і школи. Але в ряді розвинутих держав (ФРН, Голландія, Бельгія, Ізраїль) церква признається державою, що мало відрізняється від статусу державної релігії.

США хоча і стоїть на позиціях нейтралітету по відношенню до релігії, однак це не заважає надавати церкві пільги і привілеї. Церква звільнена від сплати податків. Засідання обох палат Конгресу і Верховного Суду починаються з молитви, яку проводять за рахунок державної казни священники.

Свобода думки і слова – це особисті і водночас політичні свободи людини. Це основа свободи думки і вільнодумства.

Кримінально-процесуальні гарантії свободи особи – направлені на недопущення свавілля при кримінальному переслідуванні (позбавлення волі лише судом; право на захист; недопустимість надання закону зворотної сили; закріплюється презумпція невинуватості).

Політичні права і свободи – надають можливість громадянам приймати участь в суспільному і політичному житті. Політичні права —можливості людини і громадянина брати участь у громадському і державному житті, вносити пропозиції щодо поліпшення роботи державних органів, їх службових осіб і об'єднань громадян, критикувати недоліки в роботі, безпосередньо брати участь у різних об'єднаннях громадян.

Ці права проголошені в Загальній Декларації прав людини, закріпленні в Міжнародному пакті про цивільні і політичні права. В зарубіжних країнах вони (в різних поєднаннях – де ширше, об'ємніше, де вужче), але складають обов'язкову частину Конституцій демократичних держав.

Свобода союзів і асоціацій – право громадян на створення політичних партій і інших громадських організацій, які володіють свободою діяльності. Це досить серйозні гарантії, але в ФРН, ст. 21 Основного закону оголошує антиконституційними партії, які своїми цілями та діями прибічників намагаються причинити шкоду основам демократичного ладу.

Суть свободи демонстрацій, мітингів і зборів –це те, що для їх проведення не вимагається попереднього дозволу властей і вони не обмежуються місцем і часом. Але практично токаї необмеженої свободи немає в жодній із країн.

В США, наприклад, Верховний Суд, постановив, що в цих цілях повинні регламентуватись час, місце і форма демонстрацій в громадських місцях. Аналогічні закони і постанови діють в усіх країнах. Підставами для заборони

масових заходів являються: “порушення громадського порядку”, “ порушення прав володіння”, “ перешкода пересуванню по вулиці”. При проведенні демонстрацій учасники повинні дотримуватись громадського порядку.

Свобода друку, радіо, телебачення – обмеження цих прав, як правило, ідуть головним чином шляхом поширення складу кримінальних злочинів таких як, наклеп, поширення заборонених друкованих матеріалів, заклики до державної зради. В ряді країн (США, Великобританія, Австралія) передбачена висока матеріальна відповідальність і навіть кримінальна відповідальність за порушення законів про друк. В законодавстві окремих держав встановлений порядок конфіскації публікацій, які містять недозволену інформацію.

Ці обмеження, однак, мало стосуються багатотиражних авторитетних газет і журналів, які зберігають можливість критики політики держави, викриття зловживань офіційних осіб.

До числа політичних прав нерідко включається право на участь в здійсненні правосуддя. Деякі конституції фіксують це в загальному вигляді, використовуючи формулу: “Народ приймає участь в здійсненні правосуддя” (Конституція Італії. Ст. 102), інші – шляхом вказівки на форми участі представників населення в судовому розгляді конкретних справ (Конституція США.).

Історично склались такі форми . Одна – інститут засідателів; громадяни в числі двох, чотирьох і більше (в залежності від країни і характеру справи) разом з професіональним суддею утворюють єдину колегію, яка веде весь процес, вирішує всі питання (включаючи винесення вироку) разом. Європейські країни в своїй більшості (Франція, Німеччина, Італія та ін) надають перевагу інституту засідателів. Друга форма – інститут присяжних засідателів (США, Великобританія) : присяжні, так як і звичайні громадяни, створюють самостійну колегію в складі, як правило, 12 чоловік (буває і 6), які призвані в підсумок судового розгляду одноголосно або більшістю голосів відповісти на питання : винуватий звинувачуваний чи ні. В залежності від цього вердикту професіональний суддя виносить вирок.

Економічні, соціальні і культурні права – це ті права, що гарантують людині можливість задовольнити свої життєві потреби, отримати від держави захист економічної свободи і соціальних пільг.

Економічні права — це можливості людини і громадянина, що характеризують їх участь у виробництві матеріальних і духовних благ.

Економічні: – право приватної власності. Конституція Італії ст. 42 “Приватна власність признається і гарантується законом, який визначає способи її набуття і використання, а також її межі – з метою забезпечення її соціальної функції і доступності для всіх”. Разом з тим, Основний Закон ФРН ст. 14 зазначає, що використання власності не повинно іти у шкоду суспільству, воно повинно служити спільному благу.

Конституції закріплюють юридичні гарантії права власності: ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як на основі закону і по рішенню

суду; примусове відторгнення майна для державних нужд повинно бути проведено лише при умові попереднього і рівноцінного відшкодування збитків.

Конституційною гарантією права приватної власності являється також право наслідування. З правом приватної власності тісно пов'язано право вільної підприємницької діяльності (тобто право займатися торгівлею, землеробством; господарською діяльністю; свобода зовнішньої діяльності).

Соціальні права: – практично ні в жодній із країн вони не закріплені в повному об'ємі. В США, наприклад, вони взагалі не відносяться до основних і не включені до Конституції. Соціальні права — це можливість людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя.

В конституційному праві зарубіжних країн ці права представляються скоріше як правові стандарти, яких в своїй політиці повинна досягнути держава. Права на колективний захист своїх інтересів (на об'єднання в профспілки, на страйк). Права в соціальній області (на освіту, охорону здоров'я, нормальні житлові умови – зафіксовані майже у всіх конституціях).

Культурні права — це можливості доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства. Культурні права на вільний доступ до культурних цінностей, свободу творчості, наукових дослідів.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Отже, із всього комплексу прав і свобод можна виділити такі основні групи, які хоч і не в однаковій мірі, але закріплюються, признаються чи являються предметом боротьби у всіх країнах. Це такі, як:

- особисті,
- політичні,
- соціально-економічні і культурні права і свободи.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Таким чином, слід зазначити, що конституційні права, свободи і обов'язки поділяються на 3 групи, до яких відносять :

- особисті права і свободи громадян (наприклад, недоторканість особи);
- права і свободи, обумовлені рівноправ'ям громадян(наприклад, перед законом);
- політичні права і свободи громадян (свобода політичних об'єднань для впливу на органи державної влади);
- соціально-економічні і культурні права(право на працю, користування культурними цінностями).

Конституціями зарубіжних держав встановлюються основні обов'язки і людини і громадянина. Так, всі особи, що живуть в конкретній країні, зобов'язані оберігати навколишнє середовище і природу, бережно відноситись до її багатств.

Громадянин несе незрівнянно ширше коло обов'язків, так як його обов'язком являється захист вітчизни, тобто існує загальна військова

повинність для громадян визначеного віку, крім того, громадянин повинен мати загальну середню освіту, приймати участь у виборах.

В країнах соціалістичного табору існували і інші обов'язки, до яких було віднесено: обов'язок працювати, берегти державну таємницю і дотримуватись громадського порядку.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Успішне оволодіння навчальною дисципліною «Державне право зарубіжних країн» неможливе без кропіткої самостійної роботи із вивчення хрестоматійних матеріалів (витягів із конституцій і інших нормативно - правових актів), що містять конституційно-правові норми, формування навичок правильно застосовувати відповідні норми в конкретних ситуаціях, які виникають у практиці діяльності органів державної влади, громадських організацій, інших суб'єктів конституційного права зарубіжних країн. Для всебічного з'ясування матеріалу з даної теми цього рекомендується звернутися до текстів конституцій США, КНР, Франції, ФРН, Великої Британії.